

ORMOS BÁLINT

castrumbalwanus@gmail.com
történész (SZTE BTK)

Haszonelvűség, esztétikum, moralitás

A római villa irodalmi képe történeti szemszögből

— *Utility, Aesthetics, Morality*
Literary Picture of the Roman Villa from Historical Aspect —

ABSTRACT The paper discusses the complex roles of the Roman villa in ancient Italy between 2nd century BC and the turn of the 1st and 2nd centuries AD. The villa was originally a farmstead of the Romans, designed for agricultural production. As a result of the changing economic and social environment, from the 2nd century BC the structure of production in the villas shifted to meet luxury needs, which resulted in an increasingly grand design for these facilities. In contrast to this latter process, little villas/farms survived that continued small-scale production. The owners of the villas with specialized or large-scale production were Roman senators, knights, and emerging, wealthy homines novi and libertii. After a while elite villa owners wished to establish their villas as quality homes that nurture the mind as well, where production has a lower priority. Villas existed in the city and also in the countryside, and high quality rural villas increasingly ensured urban convenience and offered a sophisticated aesthetic experience to their owners. These properties, with their interior and exterior architectural design, created an artificial landscape, and as a poetic metaphor the villa also appeared in literature.

KEYWORDS villa, luxury, production, literature, agriculture

DOI 10.14232/belv.2017.2.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.2.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Ormos Bálint (2017): Haszonelvűség, esztétikum, moralitás. A római villa irodalmi képe történeti szemszögből. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 2. sz. 109–132. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Bevezetés

A római irodalom bővelkedik olyan megnyilatkozásokban, melyekben az írók és a költők a vidéki élet szépségeit ecsetelik. Ifjabb Plinius egyik levele¹ alapján ebben a kontextusban – úgy tűnik – a vidéki *villa* a pihenés, kikapcsolódás és öröm színhelye volt. A köztársaságkor végi és a császárkori eleji irodalmi források egy csoportja pedig azt sugallhatja, hogy a korabeli szerzők alig várták, hogy végre eljussanak vidékre, s ottani *villáikban* töltsék az idejüket.

A ránk maradt irodalmi források befutottabb és csiszoltabb íráskészséggel rendelkező szerzői gyakran szemléletes elragadtatással írtak *villáik* szépségéről. Ezzel a tevékenységgel a szerzők egyben társadalmi presztízsüket is kívánták hirdetni, vagy törekvésüket egy általuk favorizált társadalmi rétegbe. Az előbbi csoporttól azonban elkülöníthetünk további személyeket is. E halmaz szerzői, azaz a római mezőgazdasági szakírók az előbbiekkal ellentétben a termelés helyszínéként tekintettek a vidékre, s nem mellesleg a *villára*, ahol kemény szervezőmunka és biztos tudás alapján állították szolgálatba a földet, vizet, erdőt növényeivel és állataival együtt.²

Számukra³ – hangzatos kijelentéseik első olvasata alapján – egyenesen megvetendőnek számított, ha egy szabad római a kényelem szempontjait tartotta elsődlegesen szem előtt birtokán. Itt ugyanis nem a szabadidős tevékenység (*otium*), hanem a dolgozó és egyben hasznot hajtó termelés kellett, hogy domináljon. A gazdasági szakírók,⁴ akik a vállalkozói attitűdöt is képviselték a földbirtoklással kapcsolatban, dörgedelmes írásokban bizonygatták a vidéki földművelés morális elsőbbségét a városias kényelmű henyéssel szemben. Még Ifjabb Plinius⁵ is – aki *villáira* mint az *otium* helyszíneire tekintett – megemlékezett azok gazdasági aspektusairól, illetve arról, hogy egy tevékeny római előkelő számára a városhoz köthető *negotium* elvileg előrébb való volt a vidéki *otiumnál*.

Társadalmi norma, egyéni igény és haszon. Ezeket a tényezőket érdemes megvizsgálni, mivel gyakorta keresztettkék egymást a római társadalom- és gazdaságtörténetben. Tanulságos, hogy utóbbi tényezők milyen formában jelentek meg a fentebb idézett szakírók és a korabeli moralisták műveiben. Feltehető az is, hogy a gazdasági szakírók és moralisták mellett a római költők (például: Vergilius, Tibullus, Ovidius, Horatius, Statius, Martialis) a vidékkel kapcsolatos táji ábrázolást, illetve a hozzá társított tevékenységeket és létesítményeket az eszméiknek rendelték alá, azaz a külső környezetet igazították ideáik világához. De vajon tényleg csak a fantázia termékei voltak a versben megörökített *villák*? A római költőknél ugyanis megfigyelhető a realitás megragadására való törekvés,⁶ azaz az általuk versbe foglalt *villák* több ponton kapcsolódhattak a valósághoz.

¹ Plin. *Ep.* 5.6.45–46.

² MARZANO 2007. 90–93.; POLLARD 2016. 334.

³ Cato *Agr. Praef.*; Col. *Praef.* 1.3–21; Plin. *Nat.* 18.4–24; Var. *r. r.* 3.1.

⁴ Varro csodás madárháza bemutatása mellett számon tartotta a Róma városi felvásárlási árakat a hizlalt galambok tekintetében, s tisztában volt azzal, hogy egy városi közebed, vagy egy diadalmenet révén fel lehetett verni az árakat a lakomákra küldendő rigók esetében. Lásd: Var. *r. r.* 3.5.8; 3.7.10. Vö. Plin. *Ep.* 5.6.11–12. Ifjabb Plinius figyelemmel kísérhette a közeli felvevő piacok kínálta lehetőségeket is, mivel megemlítette, hogy az etruriai birtoka mentén folyó Tiberis viszonylag hajózható volt, a környező birtokok (köztük valószínűleg saját birtokairól származó) terményeit ősszel és tavasszal hajóztatták le a folyón, feltehetőleg Róma felé. Ifjabb Pliniusnak a hajózható folyóval kapcsolatos kiemelése, s az ebben rejlő gazdasági érdekelttség/tájékozottság köthető Col.1.3.3–4. meglátásaihoz is. GRÜLL 2013. 84–85 megerősítette, hogy a Tiberis felső szakasza érinti az egykori Etruria, Campania és Sabinum termékeny területeit, melyeknek áruait a folyón szállították le Rómába, illetve a provinciák importtermékeit Ostiából és a fővárosból visszafelé irányba ezekre a területekre.

⁵ Plin. *Ep.* 3.1; 4.23; 7.25.

⁶ ADAMIK 2009. 25–26. Mindehhez érdemes hozzávenni Martialis is, aki egy kijelentése (Mart. 10.4.10.) szerint „emberszagú” verseket kívánt alkotni.

Az idealizálás és a tényleges szaktudás sajátos összekapcsolására jó példa Vergilius *Georgicája*,⁷ melyből Columella⁸ is előszeretettel idézett. Vergilius a nagyon is „földhözragadt” gazdálkodói feladatokat költői leleménnyel ünnepélyes keretek közé helyezte, s olyan írói kontextust hozott létre, melyben a köznapi tevékenységeket átvitt jelentésekkel ruházta fel. Megemlíthető még a *Moretum* című vers, melynek realisztikusan ható sorai⁹ mögül egy rabszolgát tartó és a piaci felvásárlási lehetőségeket szem előtt tartó „szerény” földműves lép elénk. Ez a vers utalhatott a falusiak már ismert megélhetési stratégiájára, a római társadalom ideáljára, továbbá kicsiben modellezhette a műveltebb és vagyonosabb olvasók számára a rabszolgatartó gazdálkodást.

Ebben a dolgozatban a Kr. e. 2. század második fele és a Kr. u. 2. század eleje közti válogatott és elemzett római szép- és tudományos irodalom, illetve a témával kapcsolatos vonatkozó szakirodalom alapján mutatom be az Itálián belüli *villákat*. Ez az összefoglalás egyben reflektálni kíván az irodalmi alkotás, mint lehetséges történelmi forrás szerepére is.

A villa

Havas, Maróti és Mielsch áttekintésében az intenzív mezőgazdasági művelésre való átállás – főleg a tőkeerős földbirtokosok révén – a 2. pun háború (Kr. e. 218–201) egyik következményeként is értelmezhető. A háború befejezése után közvetlenül Kr. e. 200-ban a római állam vezetése értékes, a Város közelében elterülő földeket utalt ki állami hitelezőknek. Az újdonsült tulajdonosoknak a soraiban kell keresni azokat a vállalkozó szellemű birtokosokat, akiknek érdeklődése később a specializált termelés felé fordult. A római–pun konfliktusokat követő további külső háborúskodások és belső polgárháborúk szintén hozzájárultak a földbirtokok koncentrációjához, ezen belül pedig a *villagazdaság* kialakulásához. A paraszti birtokok gazdái a megtermelt felesleget szintén piacra vitték és értékesítették, ugyanakkor a kisbirtokok termékkínálata mind mennyiségben, mind pedig változatosságban messze elmaradt a *villagazdaságban* előállított javaktól, melyhez a folyton háborúskodó parasztkatonák tönkremenetele is hozzájárult. A *villagazdaságokban* folytatott intenzív gazdálkodást már a karthágóiak is ismerték. Eljárásukat alkalmazták Szicíliában, melyet átvettek és egyben továbbfejlesztettek Itália gazdálkodói. A *villagazdaság* látványos felfejlődését a Kr. e. 2. században lezajlott földbirtok-koncentráció, illetve a rabszolgák tömegessé válása is elősegítette. A Kr. e. 2–1. századra pedig az önellátás mellett létrejött a tömegtermelés és a városias luxus diktálta igények kielégítése az Appennini-félszigeten.¹⁰

Társadalmi szempontból a fentebb említett tőkeerős földbirtokosok egyrészt a régi arisztokrácia soraiból, másrészt a feltörekvő katonai vagy hivatali „új emberek” köréből kerültek ki. A jövedelmező *villagazdaságok* első itáliai propagálója, Idősebb Cato maga is egy vállalkozó kedvű *homo novus* volt, akárcsak az eredetileg lovagi rangú Cicero. E két személy, mikor szuperlatívuszokban nyilatkozott a földművelésről, (mely hagyományos római erénynek számított) tette ezt azért is, hogy minél könnyebben beilleszkedhessen a nagy múltú és presztízsű szenatori elit körébe. Walker rámutatott arra, hogy a köztársaság belső válsága idején élt politikus hadvezérek, illetve a megalakuló *principatus* nem feltétlenül szavaztak bizalmat a Róma városából származó előkelőknek, s ez szintén hozzájárult az ambiciózus és tehetséges *homo novusok* feltörekvéséhez. A régi, nagy múltú előkelők sorait egyébként is megtizedelték a polgárháborúk és a proskripciók. A *princeps* ezért, mikor hozzálátott saját hivatalnoki és katonai tisztikarának a kialakításához, egyéb társadalmi rétegekhez fordult. E társadalmi csoportok képviselői már alacsonyabb rendű

⁷ Verg. G.

⁸ Col. 1.3.8, 1.4.4, 2.8.1, 2.9.12, 3.1.9, 7.1.3, 9.4.1.

⁹ Mor. 3, 31–32, 66, 79–83.

¹⁰ HAVAS 2007. 259., 261–263., 272.; MARÓTI 1981. 29–30.; MARÓTI 2007. 163., 271.; MIELSCH 1987. 9., 15.

itáliai és provinciabeli családokból származtak, s a felemelésük révén a lekötelezettségükre is számíthatott a császár. A gazdálkodói mellett katonai pályafutást is magáénak tudható Columella például Hispania Baetica nevű tartományából származott, ugyanakkor ő is beállt a régi erények védelmezőinek a sorába, hiszen maga is lovagrendű személy volt. Akadt arra is példa, hogy a felszabadított rabszolga¹¹ szintén bekapcsolódott a gazdasági termelésbe, s nagy vagyonra tett szert. A *liberti, homines novi*, és a provinciák feltörekvő lakossága alkotta azt az újgazdag réteget, melyet ugyan lenézett a régi birtokos arisztokrácia, de egyben kihívásként is értékelt a hagyományos társadalmi renddel és felfogással szemben. Utóbbiakat viszont a római intellektüelek kötelezőnek tartottak megvédeni értekezéseikben. Ezeknek az értekezéseknek pedig különös színezetet ad, ha szerzőjük (például Columella) társadalmi pozíciója átfedést mutat legalább két társadalmi besorolás között, mivel a szerző egyszerre reflektált művében¹² az újításra és a hagyományos normákra. Megemlíthető Horatius is, aki szintén hirdette az egyszerűség eszményét a *villával* kapcsolatban, ugyanakkor szerette a kényelmet is élvezni. Horatius nem melleleg egy felszabadított rabszolga fia volt, aki gondos nevelésben részesült s utóbb előkelő körök elismert költője lett.¹³

A régi előkelők és az újgazdagok egyaránt törekedtek arra, hogy kényelmes otthonként vagy jól menő gazdaságként funkcionáló *villáik* nagyobb városok, legfőképpen Róma vonzáskörzetében helyezkedjenek el az ottani felvevőpiacok, hivatali intézmények és társasági élet miatt. Az újabb kutatás szerint Rómán kívül az alábbi területeken voltak még elterjedtek az itáliai *villák*: az Appennini-félsziget nyugati partvidéke, azon belül is az Etruriától Campaniáig húzódó tengerparti vidékek a beljebb eső, szárazföldi részekkel, a szabin és albai magaslatokkal.¹⁴

A *villa* terminus¹⁵ – ahogy arra már fentebb történt utalás – többfunkciójú szerepe miatt a régi rómaiak számára is többértelmű volt. Varro¹⁶ már a Kr. e. 37 körül keletkezett munkájában szükségesnek tartotta, hogy különbséget tegyen egy Mars-mezőn álló, műalkotásokkal teli *villa*, illetve egy mezőgazdasági üzemként működő *villa* között, mely nélkülözte a művészi igényeket. A *villa* régebben a városfalak előtti ingatlanok számított, tehát a vidék tartozéka volt, ugyanis

¹¹ Plin. *Nat.* 14.49.

¹² Col. 1. Praef.13–14 összekapcsolta az ősi morált a férfias életvitellel, s olyan, a római történelemből jól ismert személyekhez kötötte őket, akik katonáskodtak, politikai szerepet vállaltak és földműveléssel is foglalkoztak életük során. S tették mindezt szerény, példamutató és az állam jólétét szolgáló formában. E három tevékenység gyakorlása egyben a római állam legfontosabb feladatai közé tartozott. Vö. Col. 1.4.4.; 1.8.15.; 3.3.8–14 hivatkozott ugyan a gazdálkodói irodalom tekintélyeire, viszont hangsúlyozta a kortárs és saját módszerét (mely eltérhetett a tekintélyek felfogásától) nemcsak az egyes haszonnövények jövedelmezősége, hanem a személyzettel történő bánásmód kapcsán is.

¹³ ADAMIK 2009. 188–189.; 318.; CHRISTMANN 1997. 85.; WALKER 2004. XX.

¹⁴ POLLARD 2016. 338.; SÁNDOR 2012. 82–83., 90. szerint a vagyonos római polgárok tavasszal elutaztak Rómából vidékre. A tavaszi időnyben a tengerparti *villák*, míg a nyári időszakban a hegyvidék kínálkozott kellemes tartózkodási helyszíneknek, s a polgárok ősszel költöztek vissza Rómába. A főváros közelsége egyaránt előnyös volt a termelő birtokosok és a politikusok számára.

¹⁵ MARZANO 2007. 92 felhívta a figyelmet Var. *r. r.* 1.2.14. szöveghelyére, mely szerint a „termelést végző táj” fókuszpontjaként a *villa* mind a valóságban, mind pedig a róla alkotott elképzelésekben az a hely volt, ahol a termelő munka gyümölcsseit felhalmozták, tehát egy központ, ahová összegyűjtötték a vidék termését, hogy aztán a felhasználás függvényében szétosszák. Emiatt nem véletlen, hogy Varro egy olyan etimológiát vázolt fel, mely szerint a *villa* fogalma a *vehere*=viz, szállít igéből származott, mivel „a terményeket oda szállítják be és el”. Bár saját megjegyzése szerint a falusiak szóhasználata, a *vella* kapcsán arra a feltevésre jutott, hogy a *via*, az előbbi szóhasználat alapján: *veha* (út) kifejezésből is származtatható a *villa* terminus, éppen a vele összefüggő szállítmányozás miatt. Maróti 1981. 31–32 szemléletesnek, de egyben tévesnek minősítette ezt az etimológiát. A Kr. u. 7. sz.-i Isid. *Etym.* 15.13.2. meghatározása szerint a gazdaság (*villa*) a földszánt (*vallum*) kifejezésből eredt, mely olyan földhalom volt, ami a birtok határvonalainak a kijelölésére szolgált.

¹⁶ Var. *r. r.* 3.2.5.

a Kr. e. 2. század második fele előtt a *villát* inkább a paraszti életvitel lakó- és gazdasági létesítményeként értelmezték. A Kr. e. 1. században a *villa* fogalma összemosódhatott a városfalak előtt elterülő kertekkel (*horti*) is, melyek a városon kívüli, ideiglenes tartózkodást tették lehetővé. Ezek a kertek pedig lehettek annyira kiépítettek, mint a távolabb fekvő *villák*.¹⁷

Egy ilyen kiépített kertre lehet példa Ovidius ingatlana. Ovidius nem kívánt egy elszeparált vidéki birtokra visszavonulni, sőt még az *urbs* vonzáskörzetén belül is közel kívánt maradni a városhoz.¹⁸ Horatius Tibur környéki búvóhelye mellett így egy új alternatíva tűnt fel: egynapi járót a város szélére, mely magában foglalta a mondén, élvezeteket habzsoló Ovidius „kiskertjét” (ami valójában egy kedélyes birtok lehetett, dísz- és piacra termelő kertekkel) a Rómát övező zöldterületeken. Alig öt kilométerre a fővárostól a Milvius-híd után, a *Via Flaminia* és a *Via Clodia* találkozásánál levő helyszín ugyanis az ott éjszakázás nélküli, kényelmes oda és visszautat kínálta Ovidius számára. 2000-ben azonosítani véltek egy Ovidius korabeli, fényűző mozaikpadlós épületet a költő *villájával*, melyet a *Pontusi levelek*¹⁹ egyik versében megjelölt helyszínen ástak ki. Cowen szerint azonban ez a létesítmény csak egy különálló része volt Ovidius *villájának*, s a konkrét *villaépületet* még nem sikerült azonosítani.²⁰

A *villa* városi vagy falusi jellege kapcsán érdemes Vitruviust is megemlíteni, aki építészeti témájú értekezésének hatodik könyvében²¹ feljegyezte, hogy vidéken is épültek városi stílusú házak. Vitruvius vidéki gazdaságnak tartotta a *villát*, ugyanakkor engedményt tett abban a tekintetben, hogyha a tulajdonos választékosabb kialakítást kívánt meg, akkor a *villa* építése követhette a városi házakra vonatkozó szimmetriákat.²² Az antik irodalomban fellelhető közlések alapján viszont tekinthetünk úgyis a *villára*, amely létesítmény alapvetően ellentétben állt a városi *domusszal*. A *villák* tipológia-kísérleteinél azonban látni fogjuk, hogy a vidéki *villa* és a városi *villa* jelentésköre is összekapcsolódhatott.²³

Havas *villával* kapcsolatos szócikke nem állított fel egymástól jól elhatárolható tipológiát a *villa*-típusú létesítményekkel szemben, mivel elsősorban gazdaságként²⁴ definiálta a *villát*, melyhez különféle gazdasági funkciójú épületek járultak. Ez a gazdaság rendelkezhetett lakrészsel, mely időnként túlsúlyba kerülhetett a termelő funkciójú gazdasági elemekkel szemben, aminek következtében a *villa* mezőgazdálkodást folytató jellege háttérbe szorulhatott, s fontosabbá vált a kényelmes ott tartózkodást biztosító szerepe.²⁵ Marzano hasonlóképp használta a *villa* fogalmát, azzal a különbséggel, hogy a kiépítettebb *villákat* egyértelműen a római elithez utalta, melynek körébe nemcsak a császárokat, szenátorokat vagy lovagokat értette, hanem mindazokat, akik valamilyen társadalmi, vagy pénzügyi erőforrás révén a római társadalom ranglétrájának magasabb fokain álltak.²⁶

¹⁷ HÖCKER 2002. 211.; MIELSCH 1987. 7.; ÜRÖGDI 1969. 49–50.

¹⁸ Ov. *Pont.* 1.8.33–34. „... majd meglátom a szép Városban a házamat ismét, / s házamból ismét városomat figyelem...” (Ford. Kartal Zsuzsa)

¹⁹ Ov. *Pont.* 1.8.41–44. „Vissza az elvesztett telket lelkem se kívánja, / Paelignum mezejét meg sose lássa szemem, / és fényövelő dombon kertem, ligetem, hol / Fláminius útját Clódia útja szeli.” (Ford. Kartal Zsuzsa) Ov. *Pont.* 1.8.45–50. Ovidius birtokán vetések és gyümölcsfák voltak megtalálhatóak. A költő Tomiban egy kiskerttel is megelégedett volna, hogy valamiképp visszaidézza a tovatűnt édent.

²⁰ COWAN 2016. 66–68.; OWEN 2000; WULFRAM 2011. 163, 165–166.

²¹ Vitr. 6.5.3.

²² Vitr. 6.6.5.

²³ POLLARD 2016. 331.

²⁴ POLLARD 2016. 330. pedig úgy vélte, hogy a *villát* alapvetően vidéki rezidenciaként kell értelmezni.

²⁵ HAVAS 2001. 461.

²⁶ MARZANO 2007. 9–10.

Robert a *villát* majorságnak tekintette, mely ingatlan helyet adhatott egy fényűző nyaralónak is a gazdasági létesítmények mellett. A vidéki birtok körüli teendőket rabszolgák látták el, s a birtokon folytatott termelőmunkát szintén rabszolgák, szabadjogállású idénymunkások vagy bérlők (*coloni*) végezték. Az egyre fontosabbá váló hivatali vagy katonai karrier miatt azonban a jómódú *villatulajdonosok* már nem tartózkodtak tartósan vidéki birtokaikon, holott a Kr. u. 1. században alkotó Columella²⁷ továbbra is a hosszabb vidéki megtelepedést, vagy a vidéki *villák* gyakori látogatását hangsúlyozta.

A *villa* egyre igényesebb kiépítettsége a hellenisztikus királyi nívót és életérzést hivatott kifejezni, azonban az effajta kialakítást a hivatalos társadalmi felfogás elítélte. Tényként kell azonban kezelni, hogy a Kr. e. 2. század második felétől a növekvő gazdasági és társadalmi jólét visszavonhatatlanul átalakította a tehetősebbek egykori vidéki tanyáit fényűző *villákká*.²⁸

A magyar diskurzusban Castiglione – Havastól eltérően – különbséget tett az egyes *villák* típusai között, így elválasztotta egymástól a *villa rusticát*, a *villa urbanát* és a *villa suburbanát*. Castiglione úgy vélte, hogy a Pompejiben feltárt *villaszerű* építmények kapcsán a *villa* mint fogalom, kettős funkció (termelés és kényelem) alapján definiálható. Jellemzésében szintén kiemelte a természet, a tájolás, a panoráma és a művészet meghatározó szerepét a fényűzőbb *villák* esetében.²⁹ Firnigl további típusokkal egészítette ki a *villákat* a funkció szempontjából, a *villa* terminust pedig gyűjtőfogalomként kezelte, mely egyszerre volt mezőgazdasági termelőegység és lakóhely.³⁰

Pollard szerint³¹ a *villa* kifejezésen a gazdaság épített részét értjük, nem pedig a birtok vagy a termőföld egészét, ennek ellenére a *villa* összekapcsolódott a birtokkal, s bár maguk az agrárszakírók is megpróbálták bizonyos elnevezésekkel különbséget tenni a *villa* egyes típusai között, az általános használatban ez közel sem lehetett ilyen következetes. Egy gazdasági jellegű birtok ugyanis magában foglalta a termőföldet, a személyzettel, a gazdasági felszereléssel, a lakó- és gazdasági célú *villaépületekkel*, haszonnövényekkel és haszonállatokkal, melyek külön-külön, de akár egyben is értéket képviseltek és részei voltak a termelői tevékenységnek. E pontnál indokolt Cicero Tirónak írt egyik levelét felidézni.³² Cicero említést tett a tuscolumi *villájában* található virágoskertből származó haszonra. Marzano szerint Cicero úgy írt erről a *villabeli* kertről, mely jelentékeny tőkét jövedelmezett annak bérbeadásából, vagy termékeinek közvetlen eladásából. Mindebből pedig arra lehet következtetni, hogy a *villához* tartozó birtok (és egy meghatározott része: a virágoskert), továbbá a termékei külön is értékesíthetőek voltak, de a birtok és terményei összefüggésben álltak magával a *villával*. Cicero ebben a levelében ugyanis kiemelte, hogy melyik *villája* virágoskertjéről van szó.³³

Marzano szerint a *villák* akár szerényebb gazdaságok, akár az elit székhelyei voltak termelő vagy reprezentatív funkciókkal, igen fontos szerepet tölthettek be a római társadalomban, annak sajátos jelenségei voltak. A változó társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyokon belül a *villák* rendszere – mint eszköz – részben hatással volt arra a folyamatra, ahogy Itália vidéki tájait és földjeit kiaknázták. Sőt, a *villa* még a morális, ideológiai, illetve filozófiai eszmecserék tárgyává

²⁷ Col. 1.2.1.

²⁸ ROBERT 2006. 137., 242., 254.

²⁹ CASTIGLIONE 1973. 78.; CASTIGLIONE 1979. 34.

³⁰ FIRNIGL 2012. 16.

³¹ POLLARD 2016. 331. ehhez idézte Cato Agr. 3.1, 2; 4.1. A *villát* a birtok kiterjedésével arányosan kellett kialakítani. Már Cato különbséget tett a *villa* gazdasági és urasági traktusa között, ahogy megtette Var. r. r. 1.13.6–7; 3.2.10. és Col. 1.6.1. is.

³² Cic. Fam. 16.18.

³³ MARZANO 2007. 74–75.

is válhatott. Felidézhetjük Ifjabb Plinius levelének egy részletét,³⁴ melyben a szerző rámutatott, hogy a *villának* milyen sokrétű kapcsolódási pontjai voltak a társadalommal és a gazdasággal. A rövid részlet elegendő ahhoz, hogy a levél kontextusában a *villa* összefüggésbe kerüljön a birtok lehetséges elhelyezkedésével, a tulajdonlás formájával, a birtok irányításának és termelékenységeinek gyakorlati tudnivalóival, vagy éppenséggel a római elit szokásaival. A *villák* rendszere – mindezek mellett – a köztársaság kori felfutástól kezdődően a római területiális expanzió társintézményének is számíthatott Itáliában, s később a provinciákban.³⁵

Marzano alapján érdemes megközelíteni Varro³⁶ különbségtevését egy másik szemszögből is, mely szerint Varro is megállapította, hogy még a kortársak között sem volt teljes megegyezés a *villa* fogalmának használatát illetően. Varro e megjegyzésével arra is rámutatott, hogy ez a típusú szembeállítás már utalt egy bizonyos rangsor meglétére a rómaiak *villával* kapcsolatos konstrukcióiban. Mindenesetre a különböző korszakokban élő és alkotó agrárszakírók és szépírók esetében is megfigyelhetők különbségek a *villával* kapcsolatos felfogásukban. A *villából* nyerhető profit pedig egyaránt számított földműves eredetűnek, vagy éppenséggel a hagyományos földművelői termelésen kívüli gazdasági nyereségnek, (például: hal- és peletenyésztés), de ezeken kívül intellektuális haszonnak is.³⁷ Érdemes ennek kapcsán visszautalni Ifjabb Pliniusra,³⁸ aki ha némileg felületesen, de érintette laurentumi *villája* gazdasági szerepkörét a művelt kikapcsolódást nyújtó érdeme mellett.

A modern kutatás több elnevezést is használ a *villák* funkcióbeli megkülönböztetésre: *villa rustica*, *villa urbana*, *pseudourbana*, *villa suburbana*, *villa maritima*, *villa publica*, *refugiumvillák otium-villa*.³⁹ Utóbbi tipológiát kérdőjelezi meg, s egyben alátámasztja a korábbi, Havas-féle meghatározásban a specializált osztályozás negligálását White és Witcher⁴⁰ eljárása is, mely szerint a funkció és a fekvés elé a régiót (például: Campaniát vagy Etruriát) helyezték mint besorolási kategória. E felfogás szerint az adott régió által megkülönböztetett *villa*-típusokról

³⁴ Plin. Ep. 3.19.1–4. „[...] Eladó egy birtokaimmal szomszédos [...] földdarab. [...] Egyesíthetném birtokaimat; [...] így mindkettőt [...] egy költséggel meglátogathatom; egy jószágigazgatóval s szinte ugyanazzal az intézőkkel irányíthatom; az egyik lakóházat kényelmesen berendezhetem, a másikat csak fenn kell tartanom. Számításba jön még itt a berendezés költsége, a házi személyzet, kertészek, kézművesek bére, de még a vadászfelszerelés is. [...] Ezzel szemben aggaszt, hogy nem megmondhatatlan-e ilyen nagy értékű birtokot ugyanannak az éghajlatnak, ugyanazon véletlen eshetőségeknek kitenni. Biztosabbnak látszik a szerencse szeszélyét a jószágok felaprózásával próbára tenni. Sok gyönyörűséget is okoz a táj és az éghajlat váltogatása és a birtokról birtokra való bolyongás is.” (Ford. Muraközy Gyula)

³⁵ MARZANO 2007. IX, 1–2.

³⁶ Var. r. r. 3.2.

³⁷ MARZANO 2007. 3., 7. POLLARD 2016. 342. felhívta a figyelmet Ifjabb Plinius két levelének szöveg helyeire (Plin. Ep. 2.2.17., 13., 15., 28.; 4.6.1–2.), melyek szerint laurentumi *villája* bizonyos termékekből (például: tej) nem szorult behozatalra, volt zöldséges kert, borrhaktár és gabonátároló is. Ifjabb Plinius szerint laurentumi *villája* nem számított gazdasági egységnek, mégis ezt tartotta a legtöbb hasznot hajtó ingatlanának, mivel itt adhatta át magát a termékeny intellektuális tanulmányoknak.

³⁸ Plin. Ep. 2.2.17., 13., 15., 28.; 4.6.

³⁹ Lásd: ACKERMAN 1985. 35–61.; FIRNIGL 2012. 17.; HÖCKER 2002. 210–221.; KRAUSE 1965. 1199–1205.; MCKAY 1980. 95–127.; MIELSCH 1987. 7–8.; POLLARD 2016. 330–355.; WITCHER 2006. 97–98., 102., 115., 117–118.

⁴⁰ WHITE 1970. 434. a földrajzi csoportosításon belül felhasználta és kiegészítette Rostovtzeff funkciószempontú osztályozását a campaniai *villák* kapcsán. 1. csoport: *villák* tartósan ott székelő tulajdonossal, *vilicusszal* és rabszolgákkal, 2. csoport: *villák* időlegesen ott tartózkodó tulajdonossal, 3. csoport: olaj-, vagy bortermelő üzemek, 4. csoport: olyan ingatlan, mely esetében az épület történelem legkésőbbi szakaszára koncentrált a kutatás, például Pompeji *villái* kapcsán. Vö. WITCHER 2006. 90., 111–112.

beszélhetünk, másfelől egy *villa* építéstörténetének szakaszolása sem teheti mindig lehetővé, hogy a *villát* egyetlen kategóriába sorolja a mindenkori kutatás.⁴¹

A korábban már említett kiterjedtebb birtokoknak a Kr. e. 2. században történő elterjedése ellenére az önálló kisbirtokok független formában, vagy nagyobb birtokok bérparcelláiként egyaránt fennmaradtak a császárkorban.⁴² A Nápolyi-öböltől beljebb haladva a kutatások számos kisebb *villa*, illetőleg majorság egykori létét mutatták ki, mely *villák* jobban megőrizték mezőgazdasági jellegüket, ami alapján *villa rusticáknak* is lehet őket tartani, s egy részük valószínűleg a nagy, part menti *villákhoz* tartozott.⁴³

A *villa rustica* Columella számára azonban a *villának* csak egyik részét jelentette, mégpedig a gazdasági udvart, a hozzá tartozó termelő és feldolgozó egységekkel.⁴⁴ Megjegyzendő, hogy a modern szakirodalom kezdte el bizonyos *villa*-típusú létesítményeket a *villa rustica* terminussal illetni. Ezek a *villák* (melyek jól kiépített majorságoknak, azaz *villagazdaságoknak* tekinthetők) inkább a gazdasági termelésre (gabona-, olajbogyó- és szőlőtermesztésre, állattenyésztésre, s az ezekből előállítható késztermékekre, például: olaj, bor, hús, tojás, tejtermékek) rendezkedtek be, s nélkülözték a túlzott mértékben kiépített rezidenciális részt.⁴⁵ A korai időszakban ezért jobbra a vidéki gazdaság szerepét töltötte be a *villa rustica*, mely a városi ház párjaként szolgált a tehetősebbek számára, akik a Rómát közvetlenül határoló környéken rendezték be gazdaságaikat. A *villa rusticák* többnyire egyetlen kompakt épületből álltak, melynek magját egy udvar képezte, s az udvarról nyíltak a különféle helyiségek. A *villa rusticák* esetében a lakó-, háló- és reprezentációs helyiségek rendszerint az alaprajz kevesebb, mint a harmadát foglalhatták el, amennyiben a *villa* gazdasági szerepköre volt túlsúlyban. Egyszerűbb *villa*-típusú majorságok és reprezentatív gazdaságok tehát egyszerre léteztek egymás mellett. A *villa rusticák* az ún. piacorientált mezőgazdasági áruterelésre rendezkedtek be, s egyaránt alkalmaztak rabszolga állapotú és szabad jogállású munkaerőt.⁴⁶

⁴¹ CARO 2005. 382. példának okáért az Oplontisban feltárt és a Poppaea *gensnek* tulajdonított *villa* területe a Kr. e. 1. századot megelőzően inkább egy préházal rendelkező gazdaságnak adhatott helyet, melyhez olajfaliget járult. A Kr. e. 1. századot követően, de különösen a Iulius–Claudius-dinasztia uralkodása alatt a folyamatos építkezések hatására viszont egy reprezentatív, fényűző *villává* vált. CAROLIS 2005. 314.; MCKAY 1984. 102.; NAPPO 1998. 152. alapján idézhető egy másik példa is, a pompeji *Misztérium-villa*. Bizonyos datálásokkal szemben, melyek szerint a *Misztérium-villa* története a Kr. e. 2. században vette kezdetét, más besorolás a Kr. e. 3. század legvége és a Flavius-korszak között vázolta fel a *villa* építéstörténetét, s hat különböző szakaszt különített el. Eszerint a *villa* történetének korai szakaszában a gazdasági jelleg volt meghatározó. A *villa* valószínűleg Kr. e. 80 után vált egy elegáns elővárosi *villává* (*villa suburbana*), ráadásul a Iulius–Claudius dinasztia korában egyre fényűzőbb lett a kialakítása, s egyben paraszti jellegű lakóhelyeket is létesítettek a területén, és egy második emeletet húztak a *vestibulum* fölé az állandó személyzet elhelyezése érdekében. Kr. u. 62-t követően azonban a *villa* elveszteni látszott reprezentatív szerepét, s mindinkább mezőgazdasági vállalkozásnak, egy borgazdaságnak adta át a helyét. Mindebből látható, érdemes az épület vagy épületek építéstörténetét is felállítani, s ezt követően megvizsgálni, hogy adott szakasszal összefüggő létesítmények funkciójuk, kidolgozottságuk, vagy éppen fekvésük és a távolabbi területekkel, esetleg településekkel való kapcsolatuk alapján, milyen szerepet (gazdasági vagy rezidenciális) biztosítottak a *villának*.

⁴² WHITE 1970. 387.

⁴³ POLLARD 2016. 337–338.

⁴⁴ Col. I.6.1.

⁴⁵ POLLARD 2016. 331.

⁴⁶ FIRNIGL 2012. 16–17.; HÖCKER 2002. 213.; MARÓTI 1981. 23–137. CASTIGLIONE 1973. 80. a gragnanói *villát* egy termelő gazdaság alaptípusaként kívánta jellemezni, azonban a boscorealei *Villa della Pisanella* kapcsán, melyet *villa rusticának* tartott, kiderült, hogy egy *villa rusticában* sem volt egyeduralgó a gazdasági sze-

A *villa urbana* fogalma – az előbbiekből következőleg – Columella mintagazdaságában a létesítmény egy másik szekcióját jelentette, mégpedig a tulajdonos igényesebben berendezett lakóépületét.⁴⁷ Vitruvius, illetve Ackerman, Firnigl, Krause és McGeough alapján a *villa urbana* elnevezés mint a vidéki birtok tartozéka a városi házra is vonatkozott, mely *villaként* lett kialakítva, bizonyos vidéki tartozékok nélkül.⁴⁸

A *villa suburbana* terminusát Krause⁴⁹ az elővárosi *villával* azonosította. Ackerman és Firnigl alapján pedig olyan *villaként* határozható meg, melyet nem mezőgazdasági termelésre rendeztek be, hanem a város közelében történő visszavonulásra vagy pihenésre.⁵⁰ A *villa suburbana* helyzete azonban ennél összetettebb. Cato és Columella egyaránt beszámoltak a *fundus suburbanus*ról,⁵¹ melyen olyan naturáliákat termeltek, melyeket könnyedén lehetett értékesíteni a városi piacon, emiatt gazdasági jelentőségük kiemelt volt a városok előterében.⁵² Catullus azonban csupán pihenőhelyként tekintett az elővárosi *villájára*.⁵³ Ifjabb Plinius egy levele⁵⁴ viszont arról tájékoztatott, hogy az elővárosnak számító területen álló *villa* nem csupán a békés pihenést szolgálta, hanem gazdasággal, vagy akár szőlőültetvényel is rendelkezett. A levélből szintén kiderült, hogy a tulajdonos döntésén múlt, hogy a kényelmet, vagy a termelést részesítette előnyben ezzel a fajta *villával* kapcsolatban. Firnigl a *villa pseudourbanát* azonosította ezzel a típusú ingatlannal, mely ugyan vidéki létesítménynek számított, de része volt a földbirtoknak, kialakítása azonban az igényes városi *domushoz* közelített.⁵⁵

A *villa imperialis*, azaz a császári *villa* lehetett akár egy komplett palotakomplexum is: ilyen volt Tiberius *villája*, a *Villa Iovis* Capri szigetén, vagy Hadrianus impozáns *villája* Tiburban.⁵⁶ A *villa maritima* jellemzésében utalhatunk Varro megjegyzésére,⁵⁷ mely szerint a tengerparti gazdaságok inkább költséges haltenyésztő telepek voltak.⁵⁸ Marzano, Pollard és Sándor azonban már árnyaltabban közelítette meg ezt az *villa*-típust. A Kr. e. 2. században intenzív *villa*-építkezés vette kezdetét a Nápolyi-öböl térségében, melynek katalizátora maga a római elit volt. Strabón,⁵⁹ a térség ültetvényekkel és lakóházakkal (melyek lehettek akár *villák* tartozékai is) való beépítettsége okán az egész Nápolyi-öblöt egy összefüggő városként jellemezte. A császárkorban azonban nem csupán a Nápolyi-öböl volt közkedvelt építkezési helyszín, hanem a latiumi Laurentum partvidéke is. Ifjabb Plinius szerint⁶⁰ ugyanis a partvidéket *villasorok* szegélyezték. Egyes szerzőknél a part menti *villák* a hivalkodó fényűzés és pazarló életmód helyszíneiként

repkör. Mindezt bizonyítja az a nagy értékű ezüstkészlet, mely a *villa* fényűzőbb és kifinomultabb felszerelése volt a gazdasági szerszámok mellett.

⁴⁷ Col. 1.6.1. és 1.6.9. megkülönböztetett egy harmadik részleget is. Nála a *villa fructuaria* elnevezés a gazdaság tárolóegységeit fedte.

⁴⁸ ACKERMAN 1985. 42.; FIRNIGL 2012. 17.; KRAUSE 1965. 1200.; MCGEOUGH 2004. 226.; Vit. 6.5.3.

⁴⁹ KRAUSE 1965. 1202.

⁵⁰ FIRNIGL 2013. 17–18.; ACKERMAN 1985. 42.

⁵¹ Vö. HOFFMANN 2014. 86., 107. és MARÓTI 1980. 231–239.

⁵² Cato Agr. 7–8.; Col. 3.2.1.

⁵³ Catul. 44.

⁵⁴ Plin. Ep. 1.24.

⁵⁵ FIRNIGL 2012. 17–18.

⁵⁶ HÖCKER 2002. 211.; MIELSCH 1987. 142–147., 149–151.

⁵⁷ Var. r. r. 3.17.2.

⁵⁸ MIELSCH 1987. 96.

⁵⁹ Strab. 5.4.8. Vö. Plut. Lucullus 39. szerint az egykori hadvezér valóságos *villanegyeddal* rendelkezett ebben a térségben.

⁶⁰ Plin. Ep. 2.17.

jelentek meg. A *villa maritima*⁶¹ emiatt az extravagancia és a kicsapongás szimbóluma lett, ellentétben a *villa rusticával*, mely az elit számára helyénvaló mezőgazdasági vállalkozásnak számított, amennyiben részt vettek a földművelői és állattenyésztői tevékenységben. Varro és Columella⁶² szintén kiemelték, hogy ezek a part menti *villák* a fényűző életmód mellett gazdasági tevékenységnek is helyet adtak. Varro⁶³ habár az elit halgazdaságaiként tekintett ezekre *villákra*, másrészt megjegyezte, hogy a haltenyésztésből származó haszonnál is értékesebb volt a *villa* felszereltsége, például: a haltározók (*piscinae*). Marzano arra is rámutatott, hogy ezek a típusú *villák* a haltenyésztés mellett folytathattak mezőgazdasági tevékenységet, s ugyanúgy foglalkozhattak agyagáruval és kőfejtéssel is.⁶⁴

A *villa publica* út menti fogadóként működött, míg a *refugiumvillák* már a késő római kor felé mutatnak, mivel a barbár betörések miatt a védelmi szerepet szem előtt tartva alakították ki őket.⁶⁵

Az *otium-villa*,⁶⁶ azaz leginkább a kikapcsolódásnak és gyönyörködtetésnek szentelt *villa* konstrukciója Ifjabb Plinius két *villa*-levele,⁶⁷ illetve építészeti és a kulturális motívumok alapján alkotható meg. Ez az épülettípus sokoldalú építészeti elemekből összeállított létesítmény volt, s emelvények és alépitmények, nem ritkán mesterségesen létrehozott, a hegyoldalakon, tópartokon, sziklákon vagy tengerpartokon létesített teraszok és panorámafekvés révén vált a táj meghatározó elemévé. A tájolással, illetve az egyéb építészeti eljárásokkal pedig a tájat is átfogó módon integrálták az építménybe, melyet építészetiileg bekeretezett, a táj lényeges pontjaira irányított látómezőkkel értek el. A külső táj, a belső falfelületeket fedő, gyakran illuzionisztikus stílusú falfestmények révén (melyek egyfajta fokozó szerepet töltek be) már a zárt térben eggyé válhatott magával az épülettel. A *villában* található képi közvetítők továbbvezették a táj képét az épületen belül, s a perspektivikus elrendezésű, a környező természetet többé-kevésbé imitáló kertekkel, továbbá a szabályozott medrű patakokkal, mesterséges dombokkal, tavakkal, barlangokkal vagy teraszokkal újjáértelmezték a tájat és a természetet a *villa* területén belül. A római alapelv, azaz a természet kultúra által való meghódítása az *otium-villa* esetében így kiterjedt formában manifesztálódott.⁶⁸

⁶¹ MARZANO 2007. 16, 38–46. rugalmasan kezelte a *villa maritima* fogalmát, emiatt ebbe a kategóriába beleértett minden olyan *villát*, mely közel feküdt a tengerhez. Építészeti szempontból azonban összefoglalta, hogy mely létesítmények tartozhattak a *villa maritimához*. E *villákhoz* általában haltározókat (*piscinae*), kikötőt vagy dokkot, fürdőt, gazdasági részt (*pars rustica*), építettek, mely lehetett a teljes komplexum integráns része, vagy attól leválasztott, és a beljebb eső területeken levő gazdasági egység, amely a tengerparthoz közelebb eső térségek, például Fundi olíva- és szőlőtermését dolgozta fel. Utóbbi esetben a *pars urbana* továbbra is a tengerparti épület része maradt.

⁶² Col. 8.16.3–6.; Var. r. r. 3.17.2.

⁶³ Var. r. r. 3.17.2.; 3.17.3.

⁶⁴ MARZANO 2007. 13–14.; POLLARD 2016. 337.; SÁNDOR 2012. 83.

⁶⁵ FIRNIGL 2012. 17.

⁶⁶ ROBERT 2006. 243–244. rámutatott arra, hogy az *otium* nem csupán az intellektuális tevékenységek folytatását jelentette. Az írás, olvasás, vagy eszmecsere kiegészült fürdőzéssel, sportolással, halászáttal, vadászattal, fogadásokkal és lakomákkal is.

⁶⁷ Plin. Ep. 2.17.; 5.6.

⁶⁸ HÖCKER 2002. 216–218. Vö. ROBERT 2006. 254. SÁNDOR 2012. 143–145. szerint a rómaiak kedvelték a természeti környezetet, de nem eredeti vad alakjában, hanem az igényeikhez szabottan, domesztikált formában, azaz békés, kifinomult arkádiai díszletként. MIELSCH 1987. 40. és NAPPO 1998. 152–157. alapján a fényűző *villa* belső és külső elrendezésével nemcsak a környező táj képét foghatták be, hanem a belső terekbe továbbírányíthatták a tekintetet, sőt, kifelé is vezethették azt. A *Misztérium-villát* például egy mesterséges pódiumra helyeztették az egykori építetők. Az épület egész alaprajzát szimmetrikusan tervezték meg: a belépő a *vestibulumból* a

Mindemellett az *otium*-típusú *villa* esetleges gazdasági szerepköre révén egy mezőgazdasági termelést folytató birtoknak is a középpontja lehetett. Plinius etruriai birtokának⁶⁹ táját hegyek – rajtuk kitermelésre váró erdőkkel – határolták, melyekben sok vad élt. A környező lejtőkre szőlősorok futottak fel, voltak rétek, bővizű patakok, s a közelben folyt a Tiberis. A *villa* belterületén különféle dísznövények, gyümölcsfák, szőlők nőttek, volt halastó, és a környező tájat szántóföldek és legelők tették teljessé. A paraszti-földműves szerepkör mégis visszaszorult, s az *otiumnak* alárendelt épületkialakítás és az ennek megfelelő építészeti elemek és szabadidős tevékenységek domináltak. A gazdaságilag szükségszerű üzemi létesítmények elkülönítve helyezkedtek el a *villa* reprezentatív magjától. A minden elképzelhető díszítménnyel (műgyűjtemény, fényűző falfestészet, gazdag lakberendezés, értékes edények, reprezentatív könyvtár stb.), illetve egyéb extravagáns létesítményekkel (például Baiae-ben, vagy Sperlongában) ellátott *villa* egyben programszerűen utalt az elit képszerű elképzeléseire a beépített, vagy a művelés alá vett táj kialakításával kapcsolatban.⁷⁰ Az *otiumra* berendezett *villa* kedvelt elterjedési helyszínének számított mindenekelőtt a Róma körüli dombság (mely azonban egy napi útra elérhető maradt) környéke, távolabb Latium és Campania déli részének partjai, valamint a nagyobb északi és közép-itáliai tavak partvidékei.⁷¹ Amennyire a jólét és a személyi státusz kifejezőjének számított a kiépített *villa*, mely „civilizálta” a természetet, ugyanúgy megbotránkozást keltett a moralisták részéről, akik a természet elferdítését és zsarnokságot vizionáltak ezekkel a *villákkal* és tulajdonosaikkal kapcsolatban.⁷²

Spivey megállapította, hogy az antik falfestészet az ún. *trompe-l'oeil* (rövidülésben való ábrázolás optikai csalódása) technikája révén manipulálta az emberi tekintetet, illetve a megfestett, s valóságosnak láttatni kívánt természetet. Az Augustus-kori falfestészet egyfajta „szakrális-idilli” Árkádiát jelenített meg, mely zöldellő menedéket láttatott a városi ember számára, ugyanakkor jámborságra is intett. Augustus feleségének, Liviának a Róma közelében elterülő *villája* ebédlőjét egykor impozáns falfestmény díszítette. A fennmaradt kép egy buja kertet ábrázol, egy „tökéletesített” természeti látképet, melyben különböző tenyészidejű növények egyszerre hoztak virágot és gyümölcsöt, s a növények között eltérő költözési idejű madarak repkedtek. E „természeti” képben megszűntek az évszakok, mintegy időtlenné és végtelenné téve a bőséges, áldott termékenységet. A kép így hatásosan fejezhette ki azt az idilli és prosperáló békét, melyet Augustus hozott létre.⁷³

peristylumon keresztül elláthatott a nagyméretű *atrium* hátsó faláig. A teraszos kiképzés mindenekelőtt azt szolgálta, hogy az épület nyugati részét megemelje, hogy a *tablinumból* és az ezzel szomszédos helyiségekből való kilátást kifelé szabaddá tegye. A *villát* úgy alakították ki, hogy remek kilátása volt a tengerre: a szemlélődő a Sorrentói-félsziget hegyeitől egészen Capri szigetéig végigpásztázhatta a tengeri panorámát. A Kr. e. 1. század elején egy *exedrát* is építettek a *tablinum* elé, mely egyfajta kilátó helyiségként szolgált.

⁶⁹ Plin. *Ep.* 5.6.1–36.

⁷⁰ POLLARD 2016. 342. felhívta a figyelmet az alábbi szöveghelyekre. Var. *r. r.* 1.2.10 szerint Lucullus (Kr. e. 109–59/56) a tusculumi és Nápoly-öböl *villáiban* képtárakat létesített. Plin. *Ep.* 3.7.8. megemlékezett arról, hogy Silius Italicus (kb. Kr. u. 25–100) író, szónok és politikus több campaniai *villát* is birtokolt, melyekben nagyszámú könyvet, szobrot és mellképet halmozott fel. CASTIGLIONE 191–195.; POLLARD 2016. 342., 344. és SZEKERES 2012. 58–59. összefoglalása szerint a herculaneumi *Papirusz-villa* egykori berendezése, falfestményei, építészeti megoldásai, stukkódíszei, szoborgyűjteménye, kertjei és könyvtára egyedülálló betekintést nyújtanak az elit *villabeli* felszereltségére. A *villa* elővárosi, a tengerpart mentén fekvő ingatlan volt. A teraszos kiképzéssel magát a *villát* is hozzáillesztették a helyszín természetes topográfájához.

⁷¹ CARO 2005. 379.; MARZANO 2007. 83–84., 95.

⁷² MARZANO 2007. 30–31.

⁷³ SPIVEY 2006. 135–137., 157.; SPENCER 2010. 156, 159–161. többféle értelmezést is adott a Livia ebédlőjét díszítő falfestménnyel kapcsolatban. Ez a tabló a propagandisztikus szerep mellett a korszakban egyre elterjedtebbé

Villa-kultúra

Marzano, Mielsch és Newlands megállapításai alapján a Kr. e. 2. századra tehető a *villa* fogalmában bekövetkező eszmei váltás, melynek következtében a *villa* többé nem pusztán gazdasági egységnek számított. Ezt a váltást egyrészt Scipio Africanushoz köthették, aki Kr. e. 184-ben politikai kegyvesztettsége miatt vonult vissza a campaniai partvidéken, Liternumban levő *villájába*, s mindehhez hozzávehetjük még a városi kultúra, a városias luxus mind nagyobb térhódítását is a vidéki *villákban*.⁷⁴

Seneca két levele alapján a *villa* a morális eszmefuttatás tárgya és kifejezőeszköze. Egyik levelében⁷⁵ leírta, hogyan látogatta meg Scipio *villáját*, s írásában csupán futólag említette meg, hogy a *villához* tartozott egy fallal kerített erdő, egy nagy víztározó, továbbá bástyák. Ezek után rátért Scipio kamra nagyságú, félhomályos fürdőszobájának a részletes jellemzésére. A

váló botanikai kézikönyvek festett katalógusa is lehetett, egy olyan katalógusé, melyben a tudományos megközelítés átvitt értelemben kapcsolódott össze a nem mezőgazdasági célra természetű növények divatjával. Más szemszögből viszont a falfestmény sematikusan ábrázolta a természet átláthatatlan sokfélesége és a rómaiak rendszerező kedve közt feszülő ellentétet. A helyiség és képei által alkotott három zóna: a szoba, a buja kert és a sétatút egy olyan folyamatra utalt, mely a központi, társadalmi rendből kiindulva abban a világban ért célt, melyben a Természet látszólag magához ragadta az irányítást. A festett kert – az ábrázolt növények révén – Dionüosz/Bacchus tiszteletére szintén felhívhatta a figyelmet, mindemellett a megfestett növények és madarak szerepeltetése akár természetes hangeffektusokat (növények suhogása, madárcsicsergés) is felidézhetett, persze a *villa* ebédlőjében zajló társasági vagy magáneseeménytől függően. CARO 2005. 386. szerint az oplontisi *villa* kapcsán pedig érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a díszkertek létesítése és karbantartása külön mesterségnek számított a rómaiaknál. A geometrikus alakzatokat magában foglaló kert, a nyírott bokrokkal és fákkal, s a közékük helyezett lugasokkal élő műalkotásnak számítottak (*opus topiarium*), így az épület és a növényzet architektonikus egységet alkotott. Az oplontisi *villa* egyik építész a tengeri panoráma ellensúlyozására ösvénnyel kapcsolta össze a középső épületrész szárnyát a kerttel, majd az udvar ablakain és a kapuzat oszlopközein élvezetes látványba vezette a szemlélődő tekinteteket. Ebben a kertben szintén képviseltették magukat a nyírott és megformázott sövények, a fák pedig sétatutakat határoltak el, szobrok hátteréül szolgáltak, vagy oszlopcarnokot imitáltak, melyet a távoli hegyvidék látványa koronázott meg. Marzano 2007. 98–99. alapján a *villák* kertjei nem csupán műalkotások és filozófiai elmélkedések színhelyeül szolgáltak, hanem szimbolikusan utaltak a tulajdonos társadalomban betöltött helyére és önreprezentációjára is, ugyanakkor a *villákban* léteztek gazdasági célból fenntartott zöldeges- és gyümölcsöskertek is. Cic. *Dom.* 24.62 indulatosan idézte fel, hogy száműzetése alatt elkobozták és lerombolták az ingatlanait. Mindamelllett arra is kitért, hogy Aulus Gabinius, aki Kr. e. 58-ban *consul* volt, nem csupán ingóságokat és díszítőelemeket vitetett át saját, Ciceróval szomszédos *villájába* Tusculumban, hanem még fákat is. Ez a megjegyzés pedig nem csupán túlzás vagy retorikai fokozás. Hasonlóan, ahogy a *villát* megfosztották minden értékétől, azaz bútoroktól, műtárgyaktól és mindentől, ami beletartozhatott az *instrumentum* fogalmába, úgy a kertet is megszabadították fáitól. Egy ilyen tettnek azonban egyéb magyarázata is van annál, hogy Cicero ellenségeinek csupán az volt a vágya, hogy mindent elpusztítsanak, ami hozzá tartozott, vagy a közéletben betöltött szerepére utalt. Mindezt gyakorlati megfontolásból is tették. A fáknak ugyanis idő kellett a növekedéshez és mivel utóbbi esetben gyümölcsfákról vagy dísznövényekről, például platánfákról volt szó, eltulajdonításuk egyszerűbbnek tetszett fiatal fácskák ültetésénél, illetve a várakozásnál, amíg a fiatal fák elérik a megfelelő magasságot és gyümölcsöt hoznak. Cicero tusculanumi kertjében levő fáknak így ugyanaz volt a jelentőségük, mint a Palatinuson álló házából elvitt márványoszlopoknak. A *villák* díszkertjeinek fái egyben ritka és egzotikus fajták is lehettek. A Kr. e. 1. század – többek között – az újonnan meghódított területekről származó fák itáliai meghonosításának időszaka is volt. Ilyen fafajták voltak a barack, cseresznye vagy citromfa. Ezeket a fajtákat a keleti hadjáratokról visszatérő győztes hadvezérek hozták magukkal. Még a császárkorban is erős volt az érdeklődés a *villák* kertjeibe ültetendő ritka fafajták iránt. Plin. *Nat.* 15.83 szerint Lucius Vitellius, Vitellius császár apja, syriai helytartósága idején fügefák egzotikus fajtáit gyűjtötte össze albai birtoka számára.

⁷⁴ MARZANO 2007. 85., 87., 91.; MIELSCH 1987. 7., 37.; NEWLANDS 2004. 122–123. Lásd még: Liv. 38.52.1.

⁷⁵ Sen. *Ep.* 86.1–13.

levél egyharmad része ennek a szegényes helyiségnek a leírásával, második harmada a korabeli, hivalkodóan kialakított fürdőknek a jellemzésével, végül pedig a múltbeli személyek szerény hozzáállása és a kortársak túlfinomodott igényességének a szembeállításával folytatódott. A levél kapcsán érdemes elgondolkodni azon, hogy Seneca milyen kevés mondandót szánt a *villa* többi részének a leírására. Nem tudható biztosan, hogy Scipio halála (Kr. e. 183) és Seneca saját kora között mennyire alakították át a *villát*.⁷⁶ Mindazonáltal Suetonius közléseiből⁷⁷ tudjuk, hogy nem volt ismeretlen a rómaiak számára, hogy egy-egy fontosabb személyiség otthonát úgy őrizték meg az utókornak, ahogyan az illető után maradt halálát követően. Ez a tény és Seneca megfogalmazása, ahogy az egész épületkomplexumot Scipio *villájának* tartotta, megengedi azt a következtetést, hogy Seneca Scipio otthonát annak viszonylagos érintetlenségében láthatta még, emiatt ronthatott volna a Luciusnak szánt filozófiai-etikai lecke hatásfokán, ha Seneca leírásából az derül ki, hogy Scipio visszavonultságában tekintélyes és igényesen kialakított birtokkal rendelkezett. Másik levele⁷⁸ szerint Servilius Vatia, egy *praetori* tisztséget betöltött személy házáat is megtekintette egy alkalommal Baiae mellett. Seneca felidézte, hogy a római közvélemény akkoriban irigyelte Vatiát, amikor a Tiberius alatt elkövetett túlkapasok idején ő megengedhette magának, hogy visszavonuljon vidéki *villájába* és a nyugodt életnek szentelhesse magát. Seneca azonban úgy gondolta, hogy Vatia inkább eltemette magát *villájában*, ideje pedig jórészt haszontalanul telt. Meggyőződése szerint ugyanis a megelégedett nyugalom egyedül a bölcsnek juthatott osztályrészül.

Scipio korát követően a *villa* mindinkább összekapcsolódott az *otiummal*, azaz a kényelmes étellel és szabadidővel. Az eredetileg földművelésre berendezett gazdaságban pedig egyre inkább feltűntek a választékosabb termelőegységek,⁷⁹ vagy olyan létesítmények, amelyek már nem a gazdasági, hanem az intellektuális értelemben vett „termelést” segítették elő, utóbbiak így egyaránt szolgálták az egyéni élvezetet és hatásosan fitogtatták a tulajdonos jólétét, befolyását és műveltségét. A vidéki ház mint helyszín az elit számára emiatt lassanként kezdett elválni eredeti, mezőgazdasági kontextusától. Ugyan maradtak fenn egyszerűbb, s inkább gazdasági jellegű *villák* is, de a tehetősebbek – ha módjukban állt – igyekeztek kedélyes vidéki otthonokat berendezni. A római jogban⁸⁰ azonban idővel megjelent a *praedium voluptarium* fogalma, mely a pusztán „élvezeti” birtok elnevezését fedte.

⁷⁶ MIELSCH 1987. 37.

⁷⁷ Suet. *Aug.* 6. „A helyet, ahol nevelkedett, nagyszülei birtokán, Velitraeben, még ma is mutogatják; nagyon kicsi helyiség, olyan, mint valami éléskamra; a szomszédságban azt beszéljük, hogy ott is született. Szentégtörésnek tartják, ha oda bárki szükségtelenül és tisztátlanul belép, és régtől fogva hiszik, hogy ha valaki vakmerően mégis bemegy a helyiségbe, azt rémület és borzalom retenti vissza; [...]” (Ford. Kis Ferencné) Suet. *Vesp.* 2. „Vespasianus Sabinumban született, Reatétól északra, egy Phalacrine nevű kicsiny faluban, [...] atyai nagyanyja, Tertulla nevelte csoái birtokán. Ezért a helyet, ahol bölcsője ringott, még császár korában is gyakran felkereste, a *villát* pontosan úgy őrizte meg, eredeti alakjában, [...]” (Ford. Kis Ferencné)

⁷⁸ Sen. *Ep.* 55.1–8. szerint a vidéki tartózkodással az ember nem maradhatott távol a világ zajától. A lakóhely ugyanis nem garantálta a nyugalmat, hisz az egyedül a lélektől függött. A bölcs embernek a szabadidejét hasznos tanulmányokkal és helyes életvitellel kellett kitöltenie, s nem tunya kényelemmel. Seneca erkölcsi fejtegetése mellett mindenesetre nem felejtette el kiemelni a *villa* előnyös fekvését, figyelemreméltó grottáit, platánligetét a csatornával és hosszabb tartózkodásra való alkalmasságát.

⁷⁹ Lásd ehhez Var. *r. r.* 3.5.1–17. A madártenyészet lehetett gazdasági egység, vagy a szórakoztatást szolgáló, rafináltan felépített és berendezett *locus amoenus*. Vö. Col. 9. Praef., mely szövegghelyen Columella megjegyezte, hogy a vadállatok nem csupán kitűnő fogások alapanyagai lehettek, hanem a szemet is gyönyörködtethették, ezért a gazda szállása mellett kellett elhelyezni a vadaskertetet (*vivarium*).

⁸⁰ Dig. 7.1.13.4. (idézi: Marzano 2007. 91.) Igaz, az erre való utalás a Kr. u. 6. században összeállított *Digestában* olvasható, mely a Kr. u. 3. században élt jogásznak, Domitius Ulpianusnak a közlésére megy vissza. Mindez ugyanakkor azt mutatja, hogy a nem termelő birtok egy sajátos kategóriát képezett a római joggyakorlatban.

Scipio unokája, az Ifjabb Scipio Africanus (Kr. e. 185/4–129) otthonában nemcsak írott művek formájában, hanem élő személyek alakjában is helyt adott a görög kultúrának és művelődésnek. Köréhez tartozott a történetíró Polübiosz és a sztoikus Panaitiosz, de a római költők szintúgy, mint Lucilius és Terentius. Terentius a komédiáit Scipio vagy Gaius Laelius Sapiens Albanus vagy Puteoli környéki *villáiban* olvasta fel, s részben ott is írta őket, amely felolvasásokon maguk a házigazdák is részt vettek.⁸¹

Szintén érdemes megemlékezni a gadarai Philodémosz (kb. Kr. e. 110–40) epikureus filozófus munkásságának egy bizonyos aspektusáról. Tanulmányai után, a Kr. e. 70-es évek közepén Itáliába költözött, ahol a patrónusa lett a szenátori rangú Lucius Calpurnius Piso (*consul* Kr. e. 58-ban). Innentől kezdve egy csoport epikureus gondolkodó vezetőjévé vált, székhelyük pedig Piso valamelyik vidéki házában lehetett Herculanum területén. (A filozófus munkáinak jelentős része egyébként a herculaneumi *Papirusz-villából* került elő.) Philodémosz gazdagságról szóló tanítása során, különösen a *De Oeconomica*⁸² című műve alapján az epikureus filozófia keretei közé egy új, arisztokratikus ideát illesztett be. Philodémosz epikureus úriembere kényelmes és a tanulmányoknak szentelt visszavonultságban élt, élvezve a tudós szabadidőt (*docta otia*). Philodémosz ajánlata, hogy a római arisztokraták nyissák meg birtokaikat a filozófia előtt, jól alkalmazható volt a Kr. e. 1. század társadalmi és politikai viszonyaira, abban az időszakban, amikor egyaránt képviseltette magát a hatalmas magánvagyon és a politikai anarchia. Ekkoriban a kényelemmel illetve szabadidővel kapcsolatos hozzáállás is változás alatt állt, emiatt a *villa* fontosságában előlépett mint az arisztokratikus kényelem élvezetének a helyszíne.⁸³

Cicero korára az előkelő *villák* már egyre kevésbé csupán a gazdasági termelés és fiziológiai pihenés helyszíneiként szolgáltak. A *villákon* belül a tulajdonos már öntudatosan teremtett magának intellektuális légkört⁸⁴ a műveltség szellemében, melyet képtárak, szoborparkok, vagy könyvtárak létesítésével ért el. A *villa* eme sajátos eszmei vetületének alapján – mint a kultúra és a filozófia otthona – érthető meg, hogy miért szolgált háttérként a *villa* Cicero több, párbeszédben íródott irodalmi művében is, például a *Tusculumi eszmecsere*⁸⁵ (*Tusculanae disputationes*) című írásának esetében. A *szónokról*⁸⁶ (*De Oratore*) című munkájának párbeszédét pedig Lucius Licinius Crassus (élt: Kr. e. 140–90 között, Kr. e. 95-ben *consul*) tusculumi *villájába* helyezte a szerző, megmagyarázva, hogy e helyszín megfelelt kulturális eszmecserek folytatására, mivel Crassus *villáját* olyan, szellemi értelemben vett küzdőtérnek (*palaestra*) állította be, mely hasonlat révén a görög *gymnasionokat* idézte meg.⁸⁷

A vidéki *villa* Cicero számára a kultúra mellett a baráti vendéglátások és a politikai kap-

⁸¹ MIELSCH 1987. 37–38.

⁸² Phil. *De oec.* 138.

⁸³ NEWLANDS 2004. 138.

⁸⁴ POLLARD 2016. 342. szerint Cic. *Fam.* 7.11.2.; 7.23. baráti levelei pedig arról tanúskodnak, hogy legfőbb gondja volt, hogy tusculumi *villája* számára szobrokat és festményeket szerezzen be, de mint a *villa* meghatározott helyiségeinek (leginkább a *palaestra* és a *gymnasion*) szabványos díszítőműveiként, semmint egyedi remekműveket.

⁸⁵ Cic. *Tusc.* 1.4.

⁸⁶ Cic. *de Orat.* 1.24–25, 98.

⁸⁷ POLLARD 2016. 341–344.; MARZANO 2007. 97.

csolatok⁸⁸ miatt is meghatározó volt. Cicero *cumaei villájában*⁸⁹ egyszer Atticus feleségét, Piliát látta vendégül, másszor pedig ő próbált fontos politikai szereplőt meghívni *villájába*, sikertelenül, Brutus személyében. Cicero leveleiből⁹⁰ kiderül: annak vágya, hogy valaki a társadalmi presztízis érdekében *villát* birtokoljon egy felkapottabb helyszínen, maga után vonhatta az emberek tömegét. Cicero esetében ezért a társadalomban betöltött szerep jelentette komoly kötelezettségek miatt a csendes visszavonultság és kikapcsolódás ideái időnként ellehetetlenültek.⁹¹

Cicero korában a tehetős és tekintélyes közéleti személyiségek gyakran ugyanabban a térségben birtokoltak *villákat*, mint a barátaik, politikai ellenségeik, vagy szövetségeseik. E személyek és ismerőseik, illetve az általuk birtokolt *villák* alkotta hálózatnak köszönhetően gyakran elég közel voltak egymáshoz ahhoz, hogy társadalmi vagy politikai készletéből felkeressék egymást a birtokokon, de tették mindezt azért is, hogy különálló birtokaikon ellenőrizzék a gazdasági tevékenységeket, vagy hódolhassanak az utazás szenvedélyének.⁹²

A *villák* külső és belső helyiségei egyben a szakrális tér funkcióját is betölthették. Ebben a kontextusban Idősebb Cato⁹³ és Columella⁹⁴ a *villában* is fellelhető házi szentéllyel, illetve a *villával* mint a termékenység egyik letéteményesével kapcsolatban fogalmazták meg vallásos tárgyú észrevételeiket és instrukcióikat. Cicero egy levelében⁹⁵ pedig arról tájékoztatta barátját, Atticust, hogy egy kis szentélyt (*sacellum*) kívánt létesíteni arpinumi *villájában* Amalthea tiszteletére. Pompejiben az ún. *Mozaikoszlopos-villában* is létezett *sacellum*, melyet felszereltek oltárral.⁹⁶ Statius *villa*-versének tájképében⁹⁷ pedig a költői leleménynek köszönhetően a meg-

⁸⁸ Cic. *de Orat.* 1.24–29. Cicerónak a dialógust megelőző bevezetőjében az egyik szereplő, Crassus egy Róma városában még folyamatban levő szenátusi vita idején, de a capitoliumi játékok alatt vonult vissza időlegesen tusculum *villájába*, hogy kipihenje fáradalmait. Ez azonban nem „szabadságolás” volt, mivel *villájában* hamarosan újabb politikai személyiségek és barátok keresték fel. Az első nap beszédtemája az aktuális politikai vita volt. Crassus vendégei „úgy érezték: beszélgetésük a szenátus tanácsstermében zajlott le, lakomájuk pedig a tusculum *villában*.” (Ford. Adamik Tamás) Ebben az irodalmi kontextusban a *villa* egyszerre biztosította a nem hivatalos, kötetlenebb és viszonylag zavartalan politikai fórum helyszínét távolabb Rómától, mégis összeköttetésben az ott zajló politikai csatározásokkal, továbbá a kikapcsolódást, persze – Cicero koncepciójának megfelelően – a vendégeket és vendéglátót felüdítő hangnemben és emelkedett beszédtemákkal. Mindenesetre a *villa* politikai jellegű funkciója nem csupán irodalmi fikció volt.

⁸⁹ Cic. *Att.* 12.36.2.; 14.17.1.

⁹⁰ Cic. *Att.* 5.2.1–2. *cumaei villájában* időnként úgy érezte, hogy egy kisebbfajta Rómának ad otthont. Erre a hasonlatra pedig időnként a közelben nyüzsgő embertömeg is rásegített. Cic. *Att.* 2.14.1–2. Formiában levő *villáját* egy *basilicához* hasonlította, mivel annyian keresték fel otthonában, mintha kereskedő vagy bíraskodási csarnokot látogattak volna a városban.

⁹¹ ACÉL 2012. 44.; MARZANO 2007. 18.

⁹² POLLARD 2016. 338.

⁹³ Cato *Agr.* 2.1. mikor a birtokos megérkezett a gazdaságba, először is a házi isteneket (*Lares familiares*) kellett, hogy üdvözölje. Cato *Agr.* 141. meghagyása szerint a birtokot, szántóföldet rituális körbejárással lehetett megtisztítani a disznó–juh–bikaáldozat (*souvetaurilia*) révén, s ezt el lehetett végezni az egész háznép javáért is. E szokás egy megelőző szertartás volt bizonyos betegségek elkerülése, illetve a gyarapodás és prosperitás elősegítése végett is.

⁹⁴ Col. 1.8.20. szerint pedig ugyanezt kellett tennie a gazdának a *Penates* felé.

⁹⁵ Cic. *Att.* 1.16.17–18. Atticusnál érdeklődött, hogy ő miként létesített egy ilyen szentélyt saját epirusi *villájában*. Mindezek mellett Cicero nem csupán a szentély és figurális díszítésének leírását kérte barátjától, hanem Amaltheáról szóló irodalmi műveket is. MARZANO 2007. 98. szerint az elméleti és kulturális vetületek összekapcsolódása a *villákon* belül valószínűleg a *villa*-kultúra legjellemzőbb aspektusa.

⁹⁶ BALCH 2008. 176.

⁹⁷ Stat. *Silv.* 1.3.43–46. „avagy, hogy a fürdők mint gőzölnek gyepvel övezve, / s hogy lángtól melegülnek a hús partok, s a folyónak / istene gőzt lehelő kályhákba befogva a szomszéd / vízárban lihegő nimfákat hogy

személyesített vízi istenségek kedvelt látogatóhelyévé vált a *villa* fürdője. A politikai, uralkodói hatalom és vallás összekapcsolódásának egy sajátos példájának számít Tiberius császár tizenkét, egykori *villája* Caprin, amelyeket a feltevés szerint a tizenkét olümposzi isten után neveztek el. Erről a nagyszámú *villáról* Tacitus⁹⁸ is említést tett munkájában.⁹⁹ A *villák* tágabb területe a sírhelyeknek is teret nyújtott. Ifjabb Plinius¹⁰⁰ feljegyezte, hogy Verginius Rufus egykori alsiumi *villája* területén helyezkedett el a hajdani birtokos síremléke.¹⁰¹

A kései köztársaság korától kezdődően a mezőgazdasági szakírók számára az vált fontossá, hogy a *villa* olyan elméleti konstrukcióját alkossák meg műveikben, ahol a *rustica* és *urbana* részek kialakítása és felszereltsége összhangban van egymással, s egyik sem megy a másik rovására. Ezzel a szintén idealizált, de egyben követendő koncepcióval kívánták a szerzők megnyerni műveik számára címzettjeiket: a vagyonos, konzervatív szemléletű szenátori és lovagi rangú személyeket.¹⁰²

A gazdaságosságának és a kényelemnek a szükségszerű összehangolását már Idősebb Cato is felismerte, ezért javasolta, hogy az épületek külső és belső hasznossága mellett a mindenkori tulajdonos egy úrhoz méltó házat emeltesse magának, hogy minél szívesebben tartózkodjék vidéken.¹⁰³ A következő lépcsőfokot Varro képviseli. Varro lovagrendű személy volt, egyben a szenátus tagja és tekintélyes vagyona révén pedig jól berendezett és egyben reprezentatív gazdaságot tartott fenn.¹⁰⁴ Ő – Columellához hasonlóan – szintén védelmébe vette a régi erényeket, de egyben az új jelenségekre is reagált. Varro ugyanis kénytelen volt konszenzust kialakítani, mivel elismerte, hogy ugyanúgy gazdaságnak lehetett tartani azt a birtokot, mely inkább falusi jellegű volt, ahogyan azt is, melyben az utóbbi mellett a városi jelleg is képviseltette magát.¹⁰⁵ Columella mintagazdaságában¹⁰⁶ pedig a gazda lakása (*pars urbana*) nem kevésbé számított igényesnek, mint egy módosabb városi ház. A *villának* ugyanis ez a traktusa két-két téli és nyári részből állt, s a gazda számára téli és nyári hálóhelyek, fürdő, sétányok álltak rendelkezésre vidéki ott-tartózkodásakor. Mindezek ellenére a két szerző elvben elítélte a szélsőségesen fényűző és nem termelő *villákat*.¹⁰⁷

Az Augustus-kori irodalomban a *villa* jellegzetes kifejezője lett a mértéktelen fogyasztásnak, a túlzott gyönyörnek és az erkölcsi hanyatlásnak. A magánházak ambiciózus építettségének a képe pedig alaptípussá vált a római irodalmi diskurzusban, azaz egy rendkívül kihasznált *toposszá* vált, melyre számtalan ideát lehetett ráaggatni, amelyek utalhattak a fényűzésre, erkölcsi dekadenciára, és az embernek a természetben illetve a társadalomban betöltött helyére. A *villa* és építettségének összekapcsolása a morális dekadenciával részben a versenyszellemű társadalmi rendszer alapján érthető meg, utóbbiban ugyanis az építészeti megjelenítés fejezte ki a feltörekvő úrgazdagok rétegét, ezen kívül a lehetséges fenyegetést a megállapított társadalmi és erkölcsi rend ellen.

kikacagja?” (Ford. Muraközy Gyula) Stat. *Silv.* 1.3.70–75. „Forrását, üregét Anio odahagyva kibújik / zöld köpenyéből, hogyha leszáll a titokzatos éjjel, / s testét itt vagy amott elnyújtja szelíd mohaágyon; / majd belecsobban a vízbe hatalmasan, és ahogy úszik, / ver kristály habot. Itt pihen el Tiburnus az árnyban, / s Albula itt vágyik lemeríteni kénszínű fürtjét.” (Ford. Muraközy Gyula)

⁹⁸ Tac. *Ann.* 4.67.

⁹⁹ MARZANO 2007. 29.

¹⁰⁰ Plin. *Ep.* 6.10.1–4.

¹⁰¹ MARZANO 2007. 32.

¹⁰² MARZANO 2007. 85.

¹⁰³ Cato *Agr.* 3–4.

¹⁰⁴ ADAMIK 2009. 257.

¹⁰⁵ Var. *r. r.* 3.2.10.

¹⁰⁶ Col. 1.63.1–4.

¹⁰⁷ MARZANO 2007. 86–87.

Az erkölcsi aggály pedig szorosan összefonódott a társadalomban bekövetkező változás miatti szorongással. Tény azonban, hogy ugyanebben az időszakban a társadalmi változás maga után vonta a kényelemhez és a fényűzéshez való egyre pozitívabb hozzáállást, melynek következtében a kései köztársaságkori és a császárkor eleji *luxusvilla* egy paradoxonon alapult: habár a vidéki életet a városi fölé helyezték a hivatalos vagy moralizáló jellegű írásokban, a *villa* gazdaságilag, társadalmilag és művészetileg a városi kultúrától függött. Néhány lelkes entellektüeltől eltekintve a tehetős rómaiak már nem becsülték a köztársaság korának végén és a császárkor elején a paraszti egyszerűséget. *Villáik* ugyanazt a kényelmet nyújtották, mint a város, mellőzve annak kellemetlenségeit: a zajt, a mocskot és a tömegeket, emiatt ironikus módon a vidéki *villa* reprezentálta az óhajtott urbánus vágyak betetőzését. Sőt, vidéken még nagyobb hatása is volt az újító formáknak és az építészeti megoldásoknak, mint a városban. Vidéken ugyanis az önkifejezéssel kapcsolatos korlátozások némiképp oldottabbak voltak.¹⁰⁸

Ezt a sajátos helyzetet tükrözik Horatius költeményei is, melyekkel dicsérte Tibur nyugalmát s (időnként némi ironikus felhanggal) a sabin hegyek közti, szerénynek mondott birtokát is, mellyel egyben túl is magasztalta Maecenasnak tőle kapott ajándékát.¹⁰⁹ Ezt az ajándékot *locus amoeneusként* állította be, melyhez szép tájkép és különleges életmód járult: saját rendelkezésére álló *otium*, üdítő nyugalom, hűvösség és egyszerű életvitel.¹¹⁰ Negyven kilométerrel odébb viszont már a *negotium* várta Rómában: zaj, idegesség és gyilkos hőség, társasági kötelezettségek, mint például felolvasások, továbbá a tömeges igyekezet az elismertség, nyereségvágy és a felszínes örömeik után. Horatius viszont utóbbi kellemetlenségek ellenére sem volt képes elszakítani magát a városi közegtől.¹¹¹ A valóságban pedig nem is tűnt annyira összeegyeztethetetlennek az *otium* és a *negotium*, mint azt a szépírói beállítás sugallta.¹¹²

Horatius kortársának, Tibullusnak egy verse¹¹³ kapcsán az eszmei, falusi közeg egy valószínűleg túli költői kép volt, mely többször ütközésbe került a durva realitással.¹¹⁴ A Columellánál olyannyira fontos gazdasági udvar és a hozzá köthető tevékenység Tibullus esetében a beteljesedett szerelem és harmonikus párkapcsolat metaforája lett. Ebben a költői képben¹¹⁵ a gazdasági udvar cserélte le a szerelmi idill háttereként szolgáló bukolikus természetet, s szintén e rusztikus zsánerképben sürgött-forgott a költő kedvese mint gazdasszony a vidéki portán.¹¹⁶ Horatius és

¹⁰⁸ NEWLANDS 2004. 123–125.

¹⁰⁹ Hor. *Od.* 2.18. kijelentette, hogy az ő ingatlanát nem ékítették drága burkolóanyagok, mivel a bölcs nem harácsol hiába, hanem megelégszik a szerényebbel. Hor. *Od.* 1.7.10–14. „Engem nem bővül Lacedaemon, / sem Larissa füves, dús földje, csak Albunéának / visszahangzó kőszirt-kupolái, / csörgedező Anio, s Tibur szent berke, s ázott / földü gyümölcsöskertek a parton.” (Ford. Bede Anna) NEWLANDS 2004. 130–131. szerint Horatius Tiburhoz hasonlóan, saját birtokát költői képként írta le. Hor. *Ep.* 1.15.42–46. ennek ellenére kimondta, hogy a kis vagyonnál mégis jobb volt a nagyobb, s a fényes palota hírnevet és elismerést jelentett tulajdonosa számára.

¹¹⁰ Hor. *Ep.* 1.16.5–7. „Képzeld egy vonuló hegyhátat, amit hűvös, árnyas / völgykatlan választ ketté: balról a kelő Nap / hinti reá mosolyát, jobbról meg az esti, leszálló.” (Ford. Bede Anna) Hor. *Od.* 1.20.1–2. „Csak sabin vinkót iszol itt, peccsétl / zárt edényből...” (Ford. Bede Anna) Hor. *Sat.* 2.6.1–6. „Erről álmodtam mindig: kicsi, egyszerű birtok, / hol házam mellett kert s csörgedező patakocsk / s mindezekon kívül kicsi erdő volna. Nagyobbat, / szebbet kaptam az égtől. Jó így. Többre se kérlek / immár Maia szülötte, csak arra: legyen maradandó / kedves ajándékom.” (Ford. Bede Anna)

¹¹¹ CSER 2004. 191. Hor. *Sat.* 2.6.16–19. „Most, hogy a városból a hegyekbe, e várba vonultam, / mit dicsérjen mást gyalogos műzsám s a szatírám? / Nem kínoz kegyhajhászás, sem a féktelen Auster, / sem szomorú ősz, sem szigorú Libitina kamatja.” (Ford. Bede Anna) Hor. *Ep.* 1.8.12. szerint időnként Tiburban is Rómába vágyott.

¹¹² POLLARD 2016. 341.

¹¹³ Tib. 1.5.

¹¹⁴ ADAMIK 2009. 354–355.; ALBRECHT 2003. 567.

¹¹⁵ Tibullusnál a józan női-férfi viszonyt a hagyományos paraszt házaspár képe idézte fel.

¹¹⁶ Tib. 1.5.21–34.

Tibullus viszont megegyeztek abban, hogy stilizálták Róma városát és a hozzá tartozó vidéket, amit egyfajta tendenciózus módon elszeparált helyszínnek mutattak be.¹¹⁷

A *villa* és a kulturális finomodás közti kapcsolat az aranykor költőit követő időszakban sem évült el. A Kr. u. 1. század végén élő és alkotó Statius költészete épp arra mutatott rá, hogyan tükröződhetett a vagyonos római magánember életérzése az elegáns *villák* épületeiben. Statius írásművészetében ugyanis a *villák* kertjeikkel és szobráikkal az élet alkotórészeinek számítottak, akár csak a költő versei.¹¹⁸

Newlands szerint a *villaköltészet*, mint újfajta költői műfaj létrehozásával Statius merészen beemelt egy következetlenségekkel telített társadalmi jelenséget a konzervatív irodalomba. A Kr. u. 1. század végén a *villa* messzemenően magában foglalta a jóléttel, társadalmi helyzettel és művészi ízléssel kapcsolatos elképzelések diffúzióját, emiatt a *villa* a fényűzés kiemelkedő szimbólumának számít Statius verseiben. A drága díszítés, s a kendőzetlen építészeti hivalkodás túlnyomóan pozitívnak és csodásnak mutatták be a *villa* jellegzetességeit, ezért Statius a *villában* találta meg azt az erőteljes költői képet, mely kifejező módon jelenítette meg a Kr. u. 1. század végi társadalmi feszültségeket. Szembehelyezkedve a római, s azon belül az Augustus-kori erkölcsi diskurzusok kánonjával, Statius *villa*-versei provokatívnak számítottak a fényűzés nyílt jóváhagyásával. A *villákat* is magában foglaló magánépítészeti, bár gyakori céltáblája volt az Augustus-kori elődök kétes erkölcsösségének, Statiusnál új szerepre tett szert, s a *villa* lett a magasroptú vágyak kifejeződése. A Manilius Vopiscus *villájáról* (melyre illenek az *otium-villára* vonatkozó szakirodalmi megállapítások) szóló vers¹¹⁹ a jóléttel kapcsolatos attitűdök megváltozását hivatott elősegíteni, melynek következtében újra meghatározásra került a fényűzés fogalma, méghozzá olyan kontextusban mint az erény elérésére kínálkozó lehetőség. A gazdagság, a versben alkalmazott vizuális látványelemek,¹²⁰ (melyeket igazoltak a régészet által feltárt egykori fényűző *villák* perspektivikus falképei és építészeti kialakításai), a technológia forrásai, illetve a természet átalakítása, hogy szolgálja az élvezeteket, továbbá a nem öncélúnak láttatott jólét mind-mind azt jelentették, hogy általuk a tulajdonos szabadon művelhette a költészetet és a filozófiát.¹²¹ Az építészeti és irodalmi találékonyság ennek következtében egymást egészítették ki, s egyben hirdették, hogy a *villa*-vers a Flavius-kor új, s fontos műfajává nőtte ki magát.¹²²

A Flavius-kor másik kiemelkedő verselője, Martialis, valószínűleg az egyik legurbánusabb római költő. Legtöbb epigrammája mögött ott érezzük a világváros, Róma lüktetését annak min-

¹¹⁷ WULFRAM 2011. 165.

¹¹⁸ ALBRECHT 2004. 746.

¹¹⁹ Stat. *Silv.* 1.3.

¹²⁰ Stat. *Silv.* 1.3.24–26, 34–46, 57–60. „Mindkét part a tied, ház, s nem szel e legszelidebb ár / kétfele, mindkét partot e nagyszerű épület őrzi, / s nem panasolja, hogy őt idegen víz árja zavarja.” „Hol kezdjem, folytassam a dalt, s mit mondjak utólszor? / Mit bámuljak előbb? Az aranyló mennyezetet vagy / mór ajtók tömegét, ragyogó márványerezetnek / színét, s azt, hogy a víz eljut valamennyi szobába? / Erre szemem, lellem húz arra. Daloljam a tisztet / ős fáknak ligetét? Vagy a termeket: azt, mely a vízen / túlra tekint, vagy mely szemléli a hallgatag erdőt, / hol nem moccan a csend, s orkánt sose látva nyugodtan / hallgat az éj, hol a fák feketén szunnyadva pihennek; / vagy, hogy a fürdők mint gőzölnek gyeppel övezve, / s hogy lángtól melegülnek a hús partok, s a folyónak/istene gőzt lehelő kályhákba befogva a szomszéd/vízárban lihegő nimfákat hogy kikacagja?” „S bámuljam-e most a középső / épületet vagy a két szárnyrészt hármassal? / Vagy téged, fa, amely, megtartva, a ház közepén állsz, / s nyúlás a tető, a gerenda közén fel a híg levegőbe...” (Ford. Muraközy Gyula)

¹²¹ Stat. *Silv.* 1.3.90. „Mert hisz a nagy kérdéseken itt töprenkedik elméd...” (Ford. Muraközy Gyula) Stat. *Silv.* 1.3.99–102. „Tiburi faunus-nép s maga Alcides is elámul, / hogyha dalolsz, s komolyabb lant zengete Catillus, ahányszor / Pindarus ódájával készit vetekedni a kedved, / vagy hősök hadait megzengeni nyúlász az ideghez...” (Ford. Muraközy Gyula)

¹²² NEWLANDS 2004. 125–126.

den fényével és árnyával. Martialisnál azonban szintén megtalálható a városból való menekülés Horatiusnál már jól ismert költői motívuma, ezért elvagyódása jogosságát ironikusan fogalmazta meg Sparsus előkelő *villájával* szemben, mely szőlőskertjeivel egy városba oltott vidék képét mutatta. Hozzátette, Sparsusnak bár szerencséje volt abban, hogy a városban is nyugodtságra lehetett, neki viszont ez nem adatott meg, ezért távozott vidékre, például nomentumi *villájába*.¹²³

Különösen érdekes Martialisnak egy epigrammája,¹²⁴ mely két birtokot hasonlított össze egymással. Ez az összehasonlítás valószínűleg magán viseli a költői beállítás jegyeit, emiatt a két birtok az ideális és elítélendő két végpontját jeleníti meg. Az egyik birtok Baiae mellett helyezkedett el, és prosperált, valószínűleg a divatos nyaralóhely közelsége miatt is. A település ugyanis felvevő piacot jelenthetett az ott üdülő emberek révén. A gazdaság rendelkezett személyzettel, azaz *vilicusszal*¹²⁵ és háznál született rabszolgákkal (*vernae*).¹²⁶ Gabonát¹²⁷ és bort¹²⁸ bőven tároltak a gazdaságban és volt benne kert¹²⁹ is. Tartottak benne szarvasmarhát,¹³⁰ sertést,¹³¹ juhot,¹³² baromfit,¹³³ ludat,¹³⁴ pávát,¹³⁵ numídiái tyúkot,¹³⁶ cholchisi fácánt, többféle galambot.¹³⁷ A gazdaságban helyet kapott a halászat¹³⁸ és a vadászat¹³⁹ is. Az epigramma által megidézett másik *villa* pedig a város előterében terült el és Martialis szerint nem állított elő semmi hasznosat.

Martialisnak ez az epigrammája, amely egyszerre dicsérte Faustinus *villáját* és marasztalta el Bassusét, nyíltan feltette a kérdést utóbbi *villája* kapcsán. Ezek szerint tényleg majorságnak kellett nevezni Bassus elővárosi *villáját*,¹⁴⁰ nem inkább egy városon kívüli városi laknak?¹⁴¹ E kérdéssel pedig a dolgozat szempontjából fontos eszmei problémára mutatott rá Martialis, viszont a saját korában nyitva hagyta ezt a kérdést. E kérdés nyitottságát, s ezzel a város és vidék (ezen belül a kényelem és a termelés) dimenzióinak átfedtségét pedig szentesítette a saját, továbbá elődei és majdan utódai életvitele és felfogása. Ennek kapcsán felidézhetjük Ifjabb Pliniusnak Suetonius *villa*-vásárlásával kapcsolatos levelét, s azt a megállapítást, mely szerint a tulajdonos szabta meg *villája* jellegét, aminek következtében Martialis gúnyos csipkelődése egyszerre hat kötelező morális frázisnak és egyben kihasznált irodalmi *toposnak*.

¹²³ Mart. 4.64.1–10.; 12.57.

¹²⁴ Mart. 3.58.

¹²⁵ Vö. Cato Agr. 5.1–8.; 142. és Col. 1.8.1–14.; 10.1.3–26.

¹²⁶ Vö. Col. 1.8.19.

¹²⁷ Vö. Cato Agr. 3.2. és Col. 1.6.9.; Var. r. r. 1.11.2.

¹²⁸ Vö. Cato Agr. 3.2. és Col. 1.6.9.; Var. r. r. 1.11.2.

¹²⁹ Vö. Cato Agr. 8.2. és Col. 10. könyv; 11.3.1–65. és Var. r. r. 1.7.9.

¹³⁰ Vö. Cato Agr. 4.; Col. 6.1–26. és Var. r. r. 2.5.2–18.

¹³¹ Vö. Col. 7.9–11. és Var. r. r. 2.4.1–22.

¹³² Vö. Cato Agr. 96.1–2.; Col. 7.2–5. és Var. r. r. 2.2.2–20.

¹³³ Vö. Cato Agr. 89., 90.; Col. 8.2–7.; Var. r. r. 3.9–11.

¹³⁴ Vö. Col. 8.13. és Var. r. r. 3.10.1–7.

¹³⁵ Vö. Col. 8.9. és Var. r. r. 3.6.1–6.

¹³⁶ Vö. Col. 8.2.1–2. és Var. r. r. 3.9.18.

¹³⁷ Vö. Col. 8.8. és Var. r. r. 3.7.1–11.

¹³⁸ A szervezett haltenyésztésről lásd Col. 8.16.1–10. és Var. r. r. 3.17.1–9.

¹³⁹ A szervezett vadtartásról lásd Col. 9.Praef., 1.1–9. és Var. r. r. 3.12.1–2.

¹⁴⁰ Mart. 3.58.45.

¹⁴¹ Mart. 3.58.51.

Összegzés

A rómaiak két alapkategóriába sorolták a tulajdonosnak a birtokából származó javak típusait. Ezek szerint létezett a terméshozam (*fructus*), azaz anyagi többlet, melyet a gazda a birtok növény- és állatvilágából nyerhetett, továbbá az esztétikai élvezet (*delectatio*). Ideális esetben a két alapelv kiegészíthette egymást, így az ingatlanon végzett bármilyen változtatás a terméshozam növelése érdekében, még vonzóbbá tehetette azt. És fordítva: az esztétikai alapokon álló bármely tökéletesítés megemelhette a termelékenységét anyagi és intellektuális szinten is. Egy, a termelés és az élvezet szempontjából egyaránt kiépített *villa* és a hozzá tartozó tájban fellelhető mesterséges vagy természetesnek ható látványosságok pedig mind ezt szolgálták.¹⁴² A *villákat* ezért nem a város és a vidék kettősségében érdemes értelmezni, hanem az utóbbiakkal összefüggő, de mégis különálló, harmadik típusú tájként/helyszíneként.¹⁴³

Róma világbirodalommá válásával a professzionálisabbá váló gazdasági rendszer és az egyre inkább urbanizálódó társadalom (melyet meghatároztak az éppen aktuális kulturális irányvonalak) következtében a piacképes és jövedelmező gazdálkodásra beállított *villákban* a termelés és a kényelem, a gazdasági racionalitás és a komfortosság igényei nehezen szétválasztható egységgé forrtak. A termelés volumene ugyanis egyaránt reflektált a *villatulajdonosoknak* a társadalomban elfoglalt helyére, s ha a tulajdonosok az elit tagjai között voltak, ez a státusz visszaköszött *villáik* kialakításában vagy számában is. A fényűző kialakítás és berendezés egyben a gazdasági és társadalmi hatalom kulturális-irodalmi szimbólumai is voltak. A *villák* bár eltérhettek funkcióikban, megjelenésükben, összetettségükben, mégis alapvetően a tulajdonosok presztízsére utaltak¹⁴⁴ még az alacsonyabb rangú vidéki, de lokális szinten kiemelkedői előljárók esetében is, akik igyekeztek kisebb és szerényebb formában követni a nagyvárosi elit életmódját és gazdasági tevékenységeit.¹⁴⁵

A köztárság korának végén élő Varro¹⁴⁶ ugyan megörökítette, hogy kortársai számára milyen fontos volt egy *villa* díszítettsége, azonban a régi eszmék érdekében úgy állította be az esztétikum és hasznosság kapcsolatát, hogy szemrevalóbb látványként jellemezte a *villa* igényesen kialakított gyümölcstárolóit (*aporothecae*), mint azokat a királyi palotákat utánzó *villákat*, melyek műgyűjteményekkel voltak felékesítve.¹⁴⁷

S ahogy Varrónál, úgy Columellánál is találhatóak utalások a *villán* belüli esztétikai és kényelmi élvezetekre is.¹⁴⁸ A Kr. u. 1–2. század fordulóján azonban annak ellenére, hogy Statius¹⁴⁹ Alkinoosz ligetéhez hasonlította az általa leírt tiburi *villa* tulajdonosának gyümölcsösét, vagy

¹⁴² THIBODEAU 2011. 61–64.

¹⁴³ SPENCER 2010. 112–113.

¹⁴⁴ POLLARD 2016. 342. Plin. Nat. 22.12. közlésére hivatkozik. Ezek szerint egyes esetekben ez elég nyilvánvaló módon nyerhetett kifejezést. Sulla (Kr. e. 138–78) tuscolumi *villájában* (melyet később Cicero birtokolt) őrzött egy festményt, mely őt magát ábrázolta, amint hadserege fűből font ostromkoszorúval (*corona graminea*) koszorúzza meg.

¹⁴⁵ POLLARD 2016. 341.

¹⁴⁶ Var. r. r. 1.59.2.

¹⁴⁷ MARZANO 2007. 87. SZEKERES 2012. 57. recenziója alapján Varro méltatlankodása ellenére a római elit bízott saját pénzügyi, társadalmi hatalmában és kulturális érdeklődésében, mely át volt hatva görögös műveltségi elemekkel. A vagyonos rómaiak teret engedtek az ún. *asiaticus luxus* divatjának, melynek köszönhetően grandiózus lakóházaik és *villáik* a hellenisztikus királyi rezidenciák kialakításait követték.

¹⁴⁸ Lásd: 5-ös, 58-as lábjegyzetek

¹⁴⁹ Stat. Silv. 1.3.81–82.

Ifjabb Plinius¹⁵⁰ említést tett a haszonnövényekről *villájában* és a környező területeken, mégis, utóbbiak csupán a „falusi díszlet” funkcióját töltötték be.¹⁵¹

Mindebből arra lehetne következtetni, hogy idővel a római irodalomban megörökített *villák* kapcsán a hangsúly a korábbi termelői funkció helyett az előkelő épületek kényelmére helyeződött át a kijelölt időintervallum irodalmi ábrázolásaiban. Ezzel szemben a forrásokban olyan irodalmi közlésekre is akad példa (lásd Ifjabb Plinius vagy Martialis), melyek a *villákkal* kapcsolatos gyakorlatiasabb tájékozottságról árulkodnak,¹⁵² emellett pedig – szépírókról lévén szó – e motívumok a hallgatóság által is elvárt stiláris eszközökként, például a rendezett, hagyományos és tisztességes életvitel metaforáiként szolgáltak az idézett művekben. Ezek az irodalmi művek pedig, mint történelmi források, tovább képesek árnyalni a *villával* kapcsolatos történeti koncepciókat. *

BIBLIOGRÁFIA

Források

- Cato *Agr.* = M. Porcius Cato: *A földművelésről. Latinul és magyarul.* Ford., jegyz. Kun József. Bev. Maróti Egon. Budapest, 1966, Akadémiai Kiadó.
- Cic. *Att.* = Marcus Tullius Cicero: *Epistulae ad Atticum (English)* <http://perseus.uchicago.edu/perseuscgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&query=Cic.%20Att.&getid=0> Hozzáférés: 2016.07.18. 12:43
- Catull. = *Caius Valerius Catullus összes versei.* Ford. Devecseri Gábor. Budapest, 1967, Magyar Helikon.
- Cic. *Dom.* = M. Tullius Cicero. *The Orations of Marcus Tullius Cicero.* Literally translated by C. D. Yonge, B. A. London, 1891, George Bell & Sons, York Street, Covent Garden.
- Cic. *de Orat.* = Cicero: A szónokról. In *Cicero összes retorikaelméleti művei.* Ford., jegyz. Adamik Tamás et al. Pozsony, 2012, Kalligram Kiadó. 203–452.
- Cic. *Fam.* = Marcus Tullius Cicero: *Epistulae ad Familiares (English)* <http://perseus.uchicago.edu/perseuscgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&query=Cic.%20Fam.&getid=1> Hozzáférés: 2017.02.28. 12:07
- Cic. *Sen.* = Cicero: *Az öregségről. A barátságról.* Ford., jegyz. Szabó György. Bukarest, 1987, Kriterion Könyvkiadó.
- Cic. *Tusc.* = Marcus Tullius Cicero: *Tusculumi eszmecsere.* Ford. Vekerdi József. Budapest, 2004, Allprint Kiadó.
- Col. = Lucius Iunius Moderatus Columella: *A mezőgazdaságról.* Ford., jegyz. Hoffmann Zsuzsanna. Szeged, 2005, Lectum Kiadó.
- Hor. *Ep., Od.* = *Horatius összes művei.* Ford. Bede Anna. Budapest, 1989, Európa Könyvkiadó.
- Isid. *Etym.* = *The Etymologies of Isidore of Seville.* Translated with introduction and notes by Stephen A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, Oliver Berghof with collaboration of Muriel Hall. New York, 2006, Cambridge University Press.
- Liv. = Titus Livius: *A római nép története a város alapításától I–IV.* Ford. Kis Ferencné, Muraközy Gyula. Budapest, 1982, Európa Könyvkiadó.

¹⁵⁰ Plin. *Ep.* 5.6.35.

¹⁵¹ MARZANO 2007. 89.

¹⁵² Ezek az ismeretek ugyanakkor lexikális (kisebb vagy nagyobb mértékben mellőzve a tényleges gazdálkodói szaktudást) műveltségi elemek is lehetnek, melyek autentikus és idealizáló szemléltetőeszközökként funkcionáltak az idézett szépírók műveiben, s inkább az utalások szintjén maradvá reflektáltak a mezőgazdasági témájú művek által is kiemelt pontokra. Lásd fentebb a Cato–Columella–Varro–Martialis és Columella–Ifjabb Plinius párhuzamokat.

- Mart. = Marcus Valerius Martialis epigrammáinak tizennégy könyve a Látványosságok könyvével. Bev., ford., jegyz. Csengery János. Budapest, 1942, Magyar Tudományos Akadémia Klasszikus Filológiai Bizottsága.
- Supplementum ad M. Valerium Martialem. Csengery János magyar Martialisának kiegészítése. Budapest, 1942, Magyar Tudományos Akadémia Klasszikus Filológiai Bizottsága.
- Marcus Valerius Martialis: *Válogatott epigrammák. Electa epigrammata*. Ford. Adamik Tamás et al. Vál., szerk., jegyz. Adamik Tamás. Budapest, 2001, Magyar Könyvklub.
- Mor. = *Moretum*. In: *Vergilius összes művei. Appendix Vergiliana*. Ford. Szabó Kálmán. Budapest, 1967, Magyar Helikon Könyvkiadó. 517–521.
- Ov. *Pont.* = Ovidius: *Levelek Pontusból*. Ford., jegyz. Kartal Zsuzsa. Budapest, 1991, Európa Könyvkiadó.
- Strab. = Strabón: *Geographika*. Ford. Földy József. Előszó: Balázs János. Budapest, 1977, Gondolat Könyvkiadó.
- Phil. *De oec.* = Philodemus: *On property managment*. Translated with an introduction and notes by Voula Tsouna. Atlanta, 2012, Society of Biblical Literature.
- Plin. *Ep.* = Ifjabb Plinius: *Levelek*. Ford. Borzsák István et al. Budapest, 1981, Európa Könyvkiadó.
- Plin. *Nat.* = Idősebb Plinius: *Természetrzaj (XXXIII–XXXVII). Az ásványokról és a művészetekről*. Ford., jegyz. Darab Ágnes és Gesztelyi Tamás. Budapest, 2001, Enciklopédia Kiadó.
- C. Plinius Secundus: *Naturalis historia. Természetrzaj (XIV–XVIII)*. Ford., jegyz. Hoffmann Zsuzsanna. Szeged, 2009, JatePress Kiadó.
- C. Plinius Secundus: *Naturalis historia. Természetrzaj. XX–XXVII. könyv. Római medicina és farmakológia*. Ford., bev., jegyz., utószó: Hoffmann Zsuzsanna. A 24. könyv fordítását Rába Krisztina készítette. A fordítást az eredetivel egybevetette: Galántai Erzsébet. Szeged, 2012, Quintus Kiadó.
- Plut. *Lucullus* = Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok I.* Ford., szövegmagyarázatok, jegyz. Máthé Elek. Utószó: Borzsák István. Budapest, 1978, Magyar Helikon.
- Tac. *Ann.* = Publius Cornelius Tacitus: *Évkönyvek*. In *Összes művei*. Ford. Borzsák István. Jegyz.: Zsolt Angéla. Szeged, 2001, Szukits Kiadó.
- Tib. = Tibullus és Propertius összes költeményei. Ford. Babits Mihály et al. Budapest, 1976, Magyar Helikon Könyvkiadó.
- Sen. *Ep.* = Lucius Annaeus Seneca: *Erkölcsei levelek*. In *Seneca prózai művei I.* Ford. Bollók János et al. Budapest, 2002, Szenszár Kiadó. 229–232, 241–243.
- Stat. *Silv.* = Publius Papinius Statius: *Erdők. Latinul és magyarul*. Ford., jegyz. Muraközy Gyula. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.
- Suet. = Caius Suetonius Tranquillus: *Az isteni Augustus. Az isteni Vespasianus*. In *Suetonius összes művei*. A Császárelétrajzokat Ford. Kis Ferencné, Átdolg. Kopeczky Rita, Jegyz. Patai-Horváth András. Budapest, 2004, Osiris Kiadó.
- Var. *r. r.* = M. Terentius Varro: *A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul*. Ford., jegyz. Kun József. Bev. Maróti Egon. Budapest, 1971, Akadémiai Kiadó.
- Verg. *G.* = Publius Vergilius Maro: *Georgica*. Ford., utószó, jegyzetek: Lakatos István. Budapest, 1981, Magyar Helikon.
- Vitr. = Vitruvius: *Tíz könyv az építészetéről*. Ford. Gulyás Dénes. Szeged, 2009, Quintus Kiadó.

Szakirodalom

- ACÉL ZSOLT (2012): Contextus és corpus. A korpusz-metafora kialakulása és Cicero könyvgyűjteményei. *Ókor* 11. évf. 4. sz. 43–50.
- ACKERMAN, JAMES S. (1985): *The Villa. Form and Ideology of Country Houses*. Princeton. Princeton University Press.
- ADAMIK TAMÁS (2009): *Római irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Pozsony. Kalligram Kiadó.
- ALBRECHT, MICHAEL VON (2004): *A római irodalom története II.* Ford. Tar Ibolya. Budapest. Balassi Kiadó.
- BALCH, DAVID, L. (2008): *Roman Domestic Art and Early House Churches*. Tübingen. Mohr Siebeck Verlag.

- CASTIGLIONE LÁSZLÓ (1973): *Pompeji*. Budapest. Corvina Kiadó.
- CASTIGLIONE LÁSZLÓ (1979): *Pompeji. Herculaneum. A Vezúv kitörésének ezerkilencszázadik évfordulójára Sugár Lajos felvételeivel*. Budapest. Gondolat Kiadó–Magyar Helikon Kiadó.
- CHRISTMANN, ECKHARD (1997): s.v. Columella. In *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Altertum. Band 3. Cl–Epi*. Herausgegeben von Hubert Cancik und Helmuth Schneider. Stuttgart–Weimar. Verlag J. B. Metzler. 85–88.
- COWAN, ROSS (2016): *Milvian Bridge AD 312: Constantine's battle for Empire and Faith*. Oxford. Osprex Publishing Ltd.
- CSER LÁSZLÓNÉ (2004): *A halhatatlan Maecenas*. Pécs. Pro Pannonia Kiadó.
- DE CARO, STEFANO (2005): Oplontis. In Marisa Ranieri Panetta (szerk.): *Pompeji: Az eltemetett város történelme, mindennapi élete és művészete*. Ford. Getto Katalin. Pécs. Alexandra Kiadó. 373–400.
- DE CAROLIS, ERNESTO (2005): A Misztérium-villa. In Marisa Ranieri Panetta (szerk.): *Pompeji: Az eltemetett város történelme, mindennapi élete és művészete*. Ford. Getto Katalin. Pécs. Alexandra Kiadó. 314–372.
- FIRNIGL ANETT (2012): *Római kori villák történeti környezetének vizsgálata a Balaton-felvidéken. Doktori értekezés*. Budapest. Corvinus Egyetem.
- GRÜLL TIBOR (2013): *A Római Birodalom történeti földrajza. 5. Gazdaságföldrajz. Egyetemi jegyzet*. Pécs. Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézet–Ókortörténeti Tanszék.
- HAVAS LÁSZLÓ (2001): s.v. villa. In Havas László – Németh György – Szabó Edit: *Római történeti kézikönyv*. Budapest. Korona Kiadó. 461–463.
- HAVAS LÁSZLÓ (2007): A res publica libera története a 2–1. században. In Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit: *Római történelem*. Budapest. Osiris Kiadó. 253–372.
- HEGYI GYÖRGY (1979): Statius, a költő, akit Apollo és Domitianus ihletett. In Publius Papinius Statius: *Erdők. Latinul és magyarul*. Ford., jegyz. Muraközy Gyula. Bev. Hegyi György. Budapest. Akadémiai Kiadó. 5–57.
- HOFFMANN ZSUSZANNA (2014): *Mezőgazdaság és agrárviszonyok az ókori Rómában*. Szeged. JatePress Kiadó.
- HÖCKER, CRISTOPH (2002): s.v. Villa. In *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Altertum. Band 12/2*. Herausgeben von Huber Cancik und Helmuth Schneider. Stuttgart. Verlag J. B. Metzler. 210–221.
- KRAUSE, C. (1965): s.v. Haus. In *Lexikon der antiken Welt*. Redaktion: Klaus Bartels und Ludwig Huber. Stuttgart–Zürich. Artemis Verlag. 1196–1208.
- MARÓTI EGON (1980): A fundus suburbanus problémái Catónál. *Antik Tanulmányok*. 27. évf. 2. sz. 231–239.
- MARÓTI EGON (1981): *Az itáliai mezőgazdasági áruterelés kibontakozása*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- MARÓTI EGON (2007): A villicus és az itáliai villa-gazdaság. Munkaszervezés és ellenőrzés Columellánál. In Hoffmann Zsuzsanna (szerk.): *„Feci quod potui”. „Tettem amit tudtam”. A nyolcvanéves Maróti Egon tiszteletére*. Szeged. Lectum Kiadó. 159–177, 269–291.
- MARZANO, ANNALISA (2007): *Roman Villas in Central Italy. A Social and Economic History*. Leiden. Brill.
- MCGEOUGH, KEVIN M. (2004): s.v. Villa. In Uő.: *The Romans. New Perspectives*. Santa Barbara. ABC–CLIO. 226–227.
- MCKAY, ALEXANDER G. (1984): *Römische Häuser und Paläste*. Luzern–Herrsching. Atlantis Verlag.
- MIELSCH, HARALD (1987): *Die römische Villa. Architektur und Lebensform*. München. Verlag C. H. Beck.
- NAPPO, SALVATORE CIRO (1998): *Pompeji. Az eltemetett város*. Ford. Görög Lívia. Budapest. Gabo Kiadó.
- NEWLANDS, CAROLE E. (2004): *Statius's Silvae and the Poetics of Empire*. Cambridge. Cambridge University Press.
- OWEN, RICHARD (2000): Ovid's Love Nest Found By Banks of the Tiber. *News Digital Media 2000* <http://users.telenet.be/daedalus/Ovid/Ovid'sLoveNestFound.htm> Hozzáférés: 2017.01.19. 10:14
- POLLARD, NIGEL (2016): Villas. In Alison E. Cooley (szerk.): *A Companion to Roman Italy*. Hoboken. John Wiley & Sons Ltd. 330–355.
- ROBERT, JEAN-NOËL (2006): *Az ókori Róma*. Ford. Tótfalusi Ágnes. Budapest. Korona Kiadó.
- SÁNDOR TIBOR (2012): *Ókori utak. Ókori utazók*. Budapest. Corvina Kiadó.
- SPENCER, DIANA (2010): *Roman landscape: Culture and Identity*. New York. Cambridge University Press.
- SPIVEY, NIGEL (2006): *Világteremtő művészet*. Ford. Szabados Levente. Budapest. Gabo Kiadó.

- SZEKERES CSILLA (2012): Mantha Zarmakoupi (szerk.): A Villa dei Papiri Herculaneumban. Archeológia, recepció és digitális rekonstrukció. (recenzió) *Klió* 21. évf. 2. sz. 54–61.
- THIBODEAU, PHILIP (2011): *Playing the Farmer. Representations of Rural Life in Vergil's Georgics*. Berkeley–Los Angeles. University of California Press.
- ÜRÖGDI GYÖRGY (1969): *Róma kenyere, Róma aranya*. Budapest. Gondolat Kiadó.
- VESSEY, DAVID T. (2001): s.v. P. Papinius S. In *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Altertum. Band 11. Sam–Tal*. Herausgegeben von Hubert Cancik und Helmuth Schneider. Stuttgart–Weimar. Verlag J. B. Metzler. 925–928.
- WALKER, JOHN HENRY (2004): Introduction. In Valerius Maximus: *Memorable Deeds and Sayings. One Thousand Tales from Ancient Rome*. Translated, with introduction by Henry John Walker. Cambridge–Indianapolis. Hackett Publishing Company, Inc. XIII–XXIV.
- WHITE, KENNETH D. (1970): *Roman farming. Aspects of Greek and Roman life*. London. Thames & Hudson Ltd.
- WITCHER, ROBERT (2006): Settlement and society in early imperial Etruria. *The Journal of Roman Studies* 96. évf. 88–123.
- WULFRAM, HARTMUT (2011): Stadt und Land in einem Tag. Zu einem poetischen Motiv von Horaz bis Ausonius. In *Noctes Sinenses. Festschrift für Fritz-Heiner Mutschler zum 65. Geburtstag*. Herausgegeben von Andreas Heil, Matthias Korn, Jochen Sauer. Heidelberg. Universitätsverlag WINTER. 162–168.